

**ALTUN YARUK ÖRNEĞİNDE
ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE ZAMİRLER**

Kübra DEMİR

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2017

**ALTUN YARUK ÖRNEĞİNDE
ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE ZAMİRLER**

Kübra DEMİR

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir, 2017

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Kübra DEMİR tarafından hazırlanan ALTUN YARUK ÖRNEĞİNDE ESKİ UYGURCADA ZAMİRLER başlıklı bu çalışma ..... tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı/Türk Dili Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....

Üye.....

(Danışman)

Üye.....

ONAY

.../.../2017

Enstitü Müdürü

.../.../2017

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmasının hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Kübra DEMİR

ÖZET
ALTUN YARUK ÖRNEĞİNDE ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE ZAMİRLER

DEMİR, Kübra

Yüksek Lisans – 2017

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ferruh AĞCA

Zamirler konusu hem Türkiye Türkolojisi hem de evrensel dil bilgisi çerçevesinde oldukça karmaşık bir tanıma sahiptir. Geleneksel dil bilgisinde ‘adın yerini tutan kelime’ şeklinde kalıplaşmış bir tanıma sahip olsa da doğruluğu tartışılması gereken bir tanımdır. Bilinen bu tanımı pek çok kişi tekrar ederken, belli bir kitle de ayrı tanımlar oluşturmuşlardır. Bazı kişiler zamirleri sadece şahıs ifadesi olarak görürken, bazıları ise nesnelere karşılayan ifadeler olarak tanımlamışlardır. Bu tanımlar zamirlerin yerini tam olarak kesinleştirememiştir. Zamirin bir isim türü mü yoksa bağımlı bir ifade mi olduğu henüz kesinlik kazanmış bir konu değildir. Bizim de bu tezi oluşturmamızın bir nedeni de bu boşluğu biraz gidermek istememizdir.

Asıl konumuz ise zamirlerin Eski Uygur Türkçesindeki durumlarıdır. Bu döneme ait olan Altun Yaruk adlı eser, zamirlerini inceleyeceğimiz kitap olup diğer dönemlerden oldukça farklı bir profil çizmektedir. Türkler için yeni bir din olan Budizmin etkisiyle yazılmış olan kitap, Çince’den çeviri olmasıyla da farklı bir kültürün etkisi altında yazılmıştır diyebiliriz. Bu nedenle de morfolojik, fonolojik ve semantik açılarından farklılık göstermesi doğaldır. Ancak, bahsedilen bu farklılıklar konusunda bugüne dek çok çalışma yapılmaması yine bizi bu konuya yönelten diğer bir sebeptir.

Bu tez vasıtasıyla zamirin tam olarak ne olduğu, hangi kategori içinde yer aldığı ve Eski Uygur Türkçesinde görülen Budizm kaynaklı eserlerde zamirin neden bambaşka bir hâl aldığı ayrıntılı biçimde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygur Türkçesi, Altun Yaruk, zamir.

ABSTRACT
PRONOUNS IN OLD UIGHUR AT EXAMPLE ‘ALTUN YARUK’

DEMİR, Kübra

Master Degree – 2017

Turkish Language and Literature Department

Adviser: Prof. Ferruh AĞCA

The subject of pronouns has a quite complex definition both in the framework of Turkey’s Turcology and in the universal grammar. Even if it has the form of identification of ‘the Word which takes the name’s place’ in the traditional grammar, the accuracy of this discription will be discussed. While many people repeat this well-known definition, a specific crowd create an individual definitons. While some people consider the pronouns as individual expressions some have identify this as statements which correspond the place of objects. These definitions could not certain the exact location of pronouns. If the pronouns is a type of name or is a dependent expression has not been clarified yet. Another reason that we apply to this thesis that we want to eliminate this gap a little.

Our main topic is the pronouns state in the Old Uyghur Turkish. Altun Yaruk which belongs to this period is the book that we will focus on the pronouns and it draws a very different profile from other periods.

We can say that the book which was written under the influence of Buddhism which is a new religion for the Turks was written under the influence of different cultures by the fact that it is translation of Chinese. Therefore, it is normal that it shows differences on the aspect of morphological, phonological and semantic. However, another reason which led us to this issue is that there is not a lot of work which has been done on the mentioned differences.

With this thesis, what the pronouns exactly mean, in which category it is involved and why the pronoun takes a different state in the works which are. Buddhism originated in Old Uyghur Turkish in a detailed manner will be examined

and at the end of this thesis.

Key Words: Old Uighur, Altun Yaruk, pronoun.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
İŞARETLER LİSTESİ.....	xi
ÖNSÖZ	xii
GİRİŞ	1
Tezin Konusu	1
Tezin Amacı.....	1
Tezin Kapsamı	1
Tezde Uygulanan Metod ve Teknikler	2
Konu ile İlgili Yapılan Çalışmalar	2

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN TEKNİK VE TEORİK YÖNLERİ

1.1 Zamirin Tanımı ve Üzerine Yapılan Yorumlar	6
1.2 Zamirlerin Özellikleri	10
1.3 Zamirler Üzerine Yapılan Tasnifler.....	10

İKİNCİ BÖLÜM

ALTUN YARUK ÖRNEĞİNDE ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE ZAMİRLER

2.1 KİŞİ ZAMİRLERİ	12
2.1.1 Teklik Birinci Kişi	13
2.1.2 Teklik İkinci Kişi	16
2.1.3 Teklik Üçüncü Kişi.....	19
2.1.4 Çokluk Birinci Kişi.....	26
2.1.5 Çokluk İkinci Kişi.....	29
2.1.6 Çokluk Üçüncü Kişi.....	33
2.2 DÖNÜŞLÜLÜK ZAMİRLERİ	35

2.2.1 Kentü.....	36
2.2.2 öz.....	39
2.1 İŞARET ZAMİRLERİ.....	46
2.3.1 bo	46
2.3.1.1 Teklik Şekilleri.....	46
2.3.1.2 Çokluk Şekilleri.....	51
2.3.2 ol	52
2.4 SORU ZAMİRLERİ	54
2.4.1 kim	55
2.4.2 ne.....	56
2.4.3 kayu.....	59
2.5 BELİRSİZLİK ZAMİRLERİ.....	62
2.5.1 Adın	63
2.5.2 Alku	65
2.5.3 Barça	67
2.5.4 İkegü	68
2.5.5 Kamag.....	69
2.5.6 Ulatı	71
2.5.7 Birisi	72
2.5.8 İkintisi.....	72
2.5.9 Kinki	73
2.5.10 Üküşi.....	73
2.5.11 Yumgı, yomgı, yumkı.....	73
SONUÇ.....	75
TABLolar	77
KAYNAKÇA.....	82

KISALTMALAR LİSTESİ

AY	: Altun Yaruk (Ceval Kaya, 1994)
EUT	: Eski Uygur Türkçesi
EUTG	: Eski Uygur Türkçesi Grameri
OTG	: Old Turkic Grammar
OTGr	: Orhon Türkçesi Grameri
TDK	: Türk Dil Kurumu
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Vesaire

İŞARETLER LİSTESİ

- < > : Eksik yazıldığı düşünölen, tamamlanan kısım olduğunu ifade eder.
- ~ : Kelimenin farklı yazılışlarını ifade eder.
- < : Sözcüğün tahlil edileceğini ifade eder

ÖNSÖZ

Zamirler her kelime çeşidi gibi diller için vazgeçilmez unsurlardan biridir. Günlük yaşamda da sıkça kullandığımız zamirler azımsanamayacak kadar çokturlar. Konuşurken farkına varamadığımız kullanımlar aslında bizim ‘en az çaba yasası’ndan faydalandığımızı göstermektedir. Bir konuyu ya da kelimeyi tekrarlamamak için zamir kullanımını gerçekleştiririz.

Bugüne dek üzerinde fazla çalışma yapılmayan konulardan biri olan zamirler, aslında araştırılması gereken çok kapsamlı bir konudur. Pek çok bilim insanının zamir konusunda görüşleri mevcuttur. Ancak bu durum birkaç çalışma dışında; ya yapılan kısa yorumlardan ya da tekrarlanan açıklamalardan öteye geçmemiştir.

Bu döneme ait olan Altun Yaruk adlı Budist öğretisi kitabını inceleyerek zamirleri sınıflandırdık. Ortaya çıkan zamirleri Köktürkçe ve Karahanlı Türkçesi dönemleri ile karşılaştırdık. Ortaya çıkan değişimleri çeşitli bilim insanlarının görüşleriyle açıklamaya çalıştık ve kendimiz de yorumlamalarda bulunduk.

Sonucunda da Eski Uygur Türkçesi döneminde kullanılan zamirlerin hangi eklerle nasıl bir görünüm aldığını tablolar halinde çalışmamıza ekledik.

Tezimi yüksek lisans bursu ile destekleyen Türk Dil Kurumuna, lisans hayatımdan bu yana hocam olan ve kendisini daima örnek aldığım, anlayışıyla ve sabrıyla beni destekleyen saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Ferruh Ağca’ya, tez çalışmam boyunca bana yardımcı olan yol arkadaşım Serkan Biçer’e ve her zaman doğruyu yaptığıma inanan biricik anneme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Kübra DEMİR

Eskişehir, 2017

GİRİŞ

Tezin Konusu

Bu çalışmanın konusu, geleneksel dil bilgisinde ‘adın yerini tutan kelime’ şeklinde ifade edilen zamirlerin, Eski Uygur Türkçesi dönemindeki durumlarının incelenmesidir. Zamirlerin gerçekten adın yerini tutan kelimeler mi olduğu yoksa başka şekilde tanımının da olabileceği aranacak, Eski Uygurcada görülen zamirlerin farklılık sebepleri tespit edilecektir.

Bu dönemde bilhassa zamir görevli kelimelerde çekim farklılıkları görülmekte, diğer dönemlere göre bazı özellikler ayrılmaktadır. Bu bağlamda Eski Uygur Türkçesi dönemine ait Altun Yaruk adlı eserde zamirler tespit edilecek ve hedeflenen çalışma tamamlanacaktır.

Tezin Amacı

Bu çalışma ile tanımı henüz netlik kazanmamış olan zamir sözcüğünün tanımı Altun Yaruk adlı eserdeki zamirler fişlenerek, kullanımına göre sınıflandırılarak, görevleri tespit edilecek ve böylece zamir bir terim şekliyle tanımlanmaya çalışılacaktır.

Eski Uygur Türkçesindeki zamir kullanımının, Altun Yaruk adlı eserden yola çıkılarak, diğer tarihi lehçelerdeki zamirlerin kullanımı ile karşılaştırılarak, bu farklılığının neden kaynakladığını dönemin şartlarıyla beraber tespit edilmesi tezimizin amacıdır.

Tezin Kapsamı

Altun Yaruk, yeni bir din olan Budizm dönemine ait bir eserdir. Yeni bir dinle tanışan toplum yeni bir yaşam düzenine sahip olabilmektedir. Bu düzen toplumun dilini ve dilin sahip olduğu öğeleri de etkileyebilmektedir. Bu nedenlerden dolayı bu dönemde zamir kullanımında bazı değişimler görülmektedir. Eski Uygur Türkçesi döneminde ele alınmış olan Altun Yaruk adlı eserdeki zamirler, tek tek fişlenecek, sınıflandırılacak ve aldığı çekimlere göre düzenlenecek ve her yönüyle ele alınacaktır.

Tezde Uygulanan Metod ve Teknikler

Öncelikle Altun Yaruk adlı eserdeki cümleler Türkiye Türkçesine çevrilecek, içerisindeki zamirler tespit edilecek, sonrasında bu zamirler sınıflandırılacaktır.

Sınıflandırılan zamirlerin ardından bu zamirlerin önceki ve sonraki dönemlerle varsa benzerlikleri ve farklılıkları karşılaştırılacaktır.

Bizden önce bu çalışmaya ışık tutan çok çalışma olmadığı için, bize yön gösterecek olan Eski Türkçe gramer kitaplarıdır. Bu kitaplardan fonolojik, morfolojik ve etimolojik durumlar hakkında bilgi alınacaktır. Temel olarak gramer kitaplarından hareketle yola çıkılacaktır.

Konu ile İlgili Yapılan Çalışmalar

Türk dili çalışmalarında zamir konusu genellikle aynı doğrultuda ele alınmış, farklı bakış açılarından uzak kalmıştır. Ayrıca bağımsız bir çalışma pek görülmemektedir. Buna dayanarak, zamirlerin bir dönem içerisinde nasıl farklı olabileceği ve bu farklılıkların nedenleri bağımsız bir çalışma halinde ele alınmalıdır.

Türkiye Türkolojisine baktığımızda, dilbilgisi kitapları genelde aynı tanımlar içermektedir. Birer başlık altında değerlendirilen zamirler oldukça dar kapsamlı şekilde değerlendirilmiştir. Zeynep Korkmaz (2014) “Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi”, N.Atabay&S.Özel&İ.Kutluk (2003) “Sözcük Türleri”, Tahsin Banguoğlu (2011) “Türkçenin Grameri” ve Günay Karaağaç (2012) “Türkçenin Dil Bilgisi” adlı eserlerinde zamirin tanımı için aşağı yukarı aynı ifadeleri kullanmıştır. Öne çıkan diğer gramer kitaplarında da bu konu yüzeysel olarak ele alınmıştır.

Osman Fikri Sertkaya (1992: 17-37) “Zamirlerde Katmerli Çekim Üzerine” adlı makalesinde zamirlerin birden fazla ek alması durumunu geniş bir çerçevede incelemiştir. Tablolar oluşturan Sertkaya, katmerli çekimin temelini Moğolcadan bulaşmaya bağlamıştır. Zamirlerde katmerli çekimin basite indirgenemeyecek kadar önemli bir durum olduğunu da vurgulamıştır. Bu makale, konumuzun büyük kısmında yer verdiğimiz katmerli zamir çekim örnekleri için önemli bir kaynaktır.

Aynur Öz'ün (1998) “Güneydoğu (Uygur-Karluk) Grubunda Şahıs Zamirleri” adlı makalesi yine bizim konumuzla örtüşen ve bize yardımcı olabilecek niteliktedir. Öz, bu çalışmasında zamirin kısa bir tanımını yaptıktan sonra, Uygur-Özbek lehçelerindeki zamirin karşılığını vermiş ve ardından bu bölgelerdeki şahıs zamirlerinin kullanışlarını ve çekimlenmiş hallerini çalışmasına aktarmıştır. Bu çalışma Uygur bölgesini incelemesi açısından önem arz etmektedir, biz bu çalışmanın katkısıyla da tarihsel Uygurcadaki zamirleri inceleyeceğiz.

Talat Tekin (2000) “Orhon Türkçesi Grameri” adlı eserinde, Köktürkçe dönemindeki zamirleri kısa başlıklar altında değerlendirmiş ve zamirlerin durum hâl ekleriyle olan değişimlerine değinmiştir.

Müstakil bir eser olan Yıldız Kocasavaş (2004) “Türkçede Şahıs Zamirleri” adlı kitabında dikkate değer çalışmalar sunmuştur. Örneğine pek rastlanmayan bu kitap, sadece şahıs zamirlerini konu edinmesi açısından önemlidir. Şahıs zamirlerinin durum eklerini aldıklarında ne gibi değişime uğradıklarını tek tek ele alan bu kitap, zamirlerin tanımı konusuna yer vermiş ve çeşitli görüşleri bize sunmuştur.

Suzan Tokatlı (2005: 133-148) “Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde ‘Ki’, ‘Kim’ Bağlama Edatı ve İlgi Zamirlerinin Zaman ve Kip Eklerine Yüklendiği Görevler” adlı makalesinde soru zamiri olarak ele aldığımız ‘kim’ kelimesinin kökenine inmekte ve bu zamirin başka yüklendiği anlamları da ifade etmektedir.

Mevlüt Erdem (2005: 444-449) “Zamirler Anlamlı Kelimeler midir Yoksa Görevli Kelimeler mi?” adlı makalesinde zamirin isimlendirilmesini ele almıştır. Batılı dilbilimcilerin ‘açık sınıf’ ve ‘kapalı sınıf’ tasnifini uygun görerek zamiri kapalı sınıfa dahil etmiştir. “Açık sınıf denilen adlandırmanın elemanları isim, sıfat, zarf ve fiilken; kapalı sınıfın elemanları ise zamir, ünlem, edat ve bağlaçtır.” Bu ayrımın en büyük özelliği bu iki sınıfın elemanlarının türetim açısından oldukça zıt olmasıdır. Açık sınıf türetilmeye daha elverişliyken, kapalı sınıf ise türetilmeye pek müsait değildir. Ayrıca bu iki sınıfın üyeleri sayıları açısından da birbirlerinden farklıdırlar. Açık sınıftaki elemanlar daha çok sayıda iken kapalı sınıfın elemanlarının sayısı daha kısıtlıdır. Zamirlere baktığımızda da sayıca isimlerden daha az olmakla birlikte türetimleri de zordur, bu nedenle zamiri kapalı sınıfta değerlendirmek yanlış olmaz. Kapalı sınıftaki elemanlar anlamlarından ziyade

görevleriyle ön plana çıkarlar. Cümle içerisindeki durumlarıyla değerlendirilirler. Bu nedenle M.Erdem zamirleri görevli kelimeler olarak ele almıştır.

Münir Erten (2008: 218-222) “Ek Hâlindeki Zamirler Sorunu: İlgi Zamiri, İyelik Zamiri” adlı makalesinde, zamirin ek olarak ele alındığı birimlere eleştiride bulunmaktadır. Zamirin ek halinde bulunamayacağını ancak bir kelime türü olduğunu ifade etmiştir. Bu ifadenin de TDK tarafından onaylandığını kanıtlamıştır. Bu nedenle ayrı bir başlık olarak ‘ek halindeki zamirler’ kısmı oluşturulmadı.

Leylâ Karahan (2009: 124-130) “Türkçede Şahıs ve İşaret Zamirlerinin Yönelme Hâlindeki Genişlemeler” adlı makalesinde zamirlerin yön gösterme eklerini almasıyla isimlerin yön gösterme ekini almasını karşılaştırmıştır. Zamirlerin bu eki almasının daha farklı geliştiğini ifade etmiştir.

Paşa Yavuzarslan (2010: 309-320) “Anadolu Ağızlarında *Ha (*Ka) Zamirinin Türevleri” adlı makalesinde günümüzde Anadolu ağızlarında kullanılan bazı zamirlerin etimolojisini incelemiştir. Çeşitli bilim adamlarının görüşlerinden faydalanarak *ka/*ha zamirinin nereden meydana geldiğini irdelemiştir. Bu incelemeler Eski Türkçeye dayandığı için bizim de faydalandığımız bir eser olacaktır.

Bize de bu çalışmada büyük yardımı dokunacağını düşündüğümüz, farklı bir bakış açısıyla zamirleri ele alan Kerim Demirci (2010) “Teorik Bir Yaklaşımla Zamirler” adlı eserinde önemli noktalara değinmiştir. Zamir konusuna farklı yaklaşan ve yeni tanımlar getiren Demirci, bu kitabında Ural-Altay dillerindeki tüm zamirlerin toplu bir listesini de vermiştir. Evrensel dil bilgisinden faydalanan bu eser belki de Türkiye Türkolojisinde tek sayılabilecek bir eserdir.

Eski Türkçe ile ilgili gramer kitaplarını incelediğimizde, Kemal Eraslan’ın (2012) “Eski Uygur Türkçesi” adlı kitabında zamirleri sınıflandırmış ve bunları örneklerle çeşitlendirmiş olduğunu görmekteyiz. Dönem açısından tezimizle aynı kategoride yer alan bu gramer kitabı bize ışık tutacaktır. Necmettin Hacıeminoğlu (2013) “Karahanlı Türkçesi Grameri” adlı eserinde zamirleri tasnif etmiş ve kısa açıklamalarda bulunmuştur ancak bu yeni bir adım olmaktan ziyade, olanları örneklendirmekle kalmıştır.

Özgür Ay (2013: 13-30) “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kullanılan Dönüşlülük” adlı makalesi gözden geçirilmiştir. Zamir konusuna nasıl değinmemiz

gerektiğine dair ipuçları veren niteliktedir. Ağız çalışmalarından faydalanan bu çalışma, dönüşlülük zamirlerini, bölgelere göre uğradığı ses değişimleriyle değerlendirmiştir.

Cahit Başdaş (2014: 147-161) “Türkçede Üçüncü Şahıs İyelik Eki ve Zamir n’si” adlı makalesinde Türkçede üçüncü şahıs iyelik ekinin, birinci ve ikinci şahıslara göre farklı bir görünüme sahip olduğunu söylemektedir. Ayrıca üçüncü şahıs iyelik ekinin kullanım alanının daha yaygın olduğunu gözlemlemiştir. Bunun yanında Başdaş, iyelik ekinden sonra türeyen +n ekinin ortaya çıkışını ve isimlendirilme sorununa da değinmiştir.

Türk dilinde zamiri ele alan çalışmaların büyük bir kısmına yukarıda değindik. Tüm bu çalışmalar az ya da çok bilim dünyasına elbette katkı sağlamıştır. Ancak, zamir konusunun açıklığa kavuşmasını sağlayan bir eser neredeyse görülmemektedir.

1. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN TEKNİK VE TEORİK YÖNLERİ

1.1 Zamirin Tanımı ve Üzerine Yapılan Yorumlar

Öncelikle zamir kelimesinin kökenine bakacak olursak, Latince pronomen (pro “yerine” + nomen “isim”) kelimesi isim yerine kullanılan kelime anlamındadır. Günümüz Cermen dillerinde de zamir kelimesinin kullanımı ‘pronomen’ kelimesine oldukça benzemektedir. Zeynep Korkmaz (2010: 250) “Gramer Terimleri Sözlüğü” adlı çalışmasında zamirin Almanca *pronomen* ve *fürwort*; Fransızca *pronom*; İngilizce *pronoun* ve Osmanlıca *zamir* şeklinde kullanıldığını ifade etmiştir. Türkiye Türkçesinde ‘adıl’ olarak türetilen zamir sözcüğünün daha yaygın olduğu görülmektedir. Son zamanlarda Türkçenin kullanılmasına özendirme politikalarıyla adıl sözcüğünün kullanımı da artırılmaya çalışılmaktadır. Ancak adıl sözcüğünün kullanımın yaygınlığı henüz kısıtlıdır. Adıl sözcüğü ‘ad gibi’ anlamını bize çağrıştırmaktadır.

Günümüz Çağdaş Türk lehçelerinde zamir sözcüğünün isimlendirilmesi de çeşitlidir. Kerim Demirci (2010: 31-32) bu isimlendirmeleri “Teorik Bir Yaklaşımla Zamirler” adlı kitabında, Azerbaycan Türkçesi için *ävazlik*, Türkmençe için *çalışma*, Gagavuz Türkçesi için *aderlik*, Özbekçe için *ölmöş*, Uygur Türkçesi için *almaş*, Tatarca için *almaşlıq*, Bakşurtça için *almaş*, Kumukça için *orunça*, Karaçay Malkarca için *almaş*, Nogayca için *awıs*, Kazakça için *esimdik*, Kırgızca için *at atooç*, Altayca için *soluma*, Hakasça için *orındı*, Tuvaca için *at ornu* şekillerinde olduğunu ifade etmiştir.

Ferit Devellioğlu (2010: 1361) “Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugatı”nda Arapça kökenli olan zamir sözcüğünün anlamlarını; *1.iç, içyüz, 2.kalb, vicdan, 3.gönülde gizli olan sır 4.ismin yerini tutan kelime* şeklinde ele almıştır.

Zeynep Korkmaz (2014:387) “Türkiye Türkçesi Grameri” adlı çalışmasında zamirin, kişi ve canlı cansız varlıkların yerini tuttuğunu, onları işaret ve soru vasıtasıyla buldurduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Korkmaz, yine aynı eserinde zamirlerin adlarla birebir aynı olmadığını, adların bir nesneyi doğrudan karşıladığını ancak zamirin böyle bir özelliği olmadığını yani zamirin adın yanında daha soyut bir anlam ifade ettiğini söylemiştir.

Muharrem Ergin (1984: 379) “Türk Dil Bilgisi” adlı gramer kitabında zamiri “nesnelere temsil eden veya işaret suretiyle karşılayan kelimeler” şeklinde tanımlar ve bu yüzden de zamirlerin, genellikle “ismin yerini tutan kelimeler” şeklinde tanımlandığını belirtir. Ergin yine aynı eserinde zamirlerin isimlerden daha kapsamlı olduğunu ve bu yüzden daha çok nesneyi işaret ettiğini söylemiştir. Ancak zamirlerin isimlere göre daha az yapım eki aldığını ve bu nedenle zamirlerin isimlere göre türemelerinin daha kısıtlı olduğunu ifade etmiştir.

Yıldız Kocasavaş (2004: 29) “Türkçede Şahıs Zamirleri” adlı kitabında zamirin isimler gibi doğrudan nesnelere karşılamadığını, konuşan veya konuşulan üçüncü şahısları işaret ettiğini söylemiştir.

Tahsin Banguoğlu (1990:309) “Türkçenin Grameri” adlı kitabında zamirin nesne ya da kişinin belirtilmediği durumlarda onların yerini tuttuğunu söylemiştir. Zamirlerin adlarla benzer olduğunu, adlar gibi çokluk eki alabildiğini ve isim çekimine girebildiğini ifade etmiştir.

Kemal Eraslan (2012: 240) “Eski Uygur Türkçesi” adlı kitabında zamirlerin nesnelere dolaylı olarak işaret ettiğini, adların dildeki karşılığı olmayacağını ve kendi başlarına anlamsız olduklarını ifade etmiştir. Bu nedenle zamirlerin anlamsal görevlerinin olmadığını sadece cümle içerisinde görev alabildiklerini söylemiştir.

Günay Karaağaç (2012:430) “Türkçenin Dil Bilgisi” adlı kitabında zamirlerin oluşum sürecine değinir. Zamirin iletişimden meydana geldiğini ve iletişimin unsurlarının gönderici, gönderi ve alıcıdan oluştuğunu ifade etmiştir. Bu süreçte göndericilerin ‘ben’, alıcıların ‘sen’ olduğunu, söylenen şeyin de gönderi olduğunu söylemiştir. Gönderi de ‘o’ ve ‘onlar’dır. Yani bahsi geçen şeylerin tümü nesnelere gibidir ve zamirin nesnelere gönderme yaptığını bu tanımdan çıkarabiliriz.

Grönbech (1995: 30) “Türkçenin Yapısı” adlı kitabında zamirin isim sınıfı içerisinde de yer alabileceğini söylerken kesin bir ifadeden kaçınmıştır. Zamiri belli bir sınıfa dâhil etmenin zor olacağını bu nedenle de zamirin isimlendirilmesini kişinin isteğine bırakmıştır. Daha serbest olan bu yaklaşım bir taraftan haklı sayılabilir. Çünkü zamir ve isim kavramlarının keskin bir şekilde ayrımı bazen

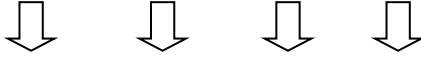
mümkün olmamaktadır. Pek çok isim başka bir ismin yerine kullanılabilirse bu durumda isim ya da zamir ayrımı yapmak bir hayli güçtür.

Tüm bu tanımların nihayetinde zamirin genellikle kişi ya da cansız varlıkların yerini tutan bir kelime olarak ifade edildiğini söyleyebiliriz. Bugüne dek yapılan tanımlara baktığımızda genelde kendini tekrarlayan cümlelere rastlamaktayız. Klasik tabirle ‘ismin yerini tutan kelime’ ifadesi dar anlamlı bir ifade olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; ‘o’ zamirini incelediğimizde hem üçüncü tekil kişiyi hem de cansız bir nesneyi ifade edebilmektedir. Şahsı ifade eden zamir, kişiyi işaret etmektedir ancak kişi dünyada tek olmasına rağmen bu zamir sayısız kişiyi temsil etmektedir. ‘O’ zamiri gerçekten kişinin yerini mi tutmaktadır yoksa sadece kişinin varlığına mı işaret etmektedir? İşte bunun açıklamasını yapmak da bize düşmektedir.

‘O’ zamiri üzerinden verdiğimiz örnek konusunda bir açıklama yapmak gerekirse; cümle içerisinde kullanılan ‘o’ zamiri kişiye gönderme yapmaktadır. Kişinin doğrudan yerini tutabilmesi zordur çünkü bu durumda isimlerin varlığından söz edemezdik. Her kişinin nasıl bir ismi varsa bu isim soyadıyla birlikte o kişinin yerini tutabilmektedir. İsimlerin amacı da karmaşıklığı önlemektir diyebiliriz. İsimlerin varlığı söz konusu iken sadece ‘o’ zamirini kullanarak kişiyi göstermek, işaret etmekten öteye geçmemektedir. Buradan yola çıkarak isimler bir varlığı temsil ederken, zamirler varlığa işaret etmektedir.

Zamirleri anlam yüklü kelimeler olarak isimlendirmek yanlış olur. Bir zamir pek çok nesneyi temsil edebiliyorsa burada anlam aramak manasız olur. ‘Onlar’ kişi zamiri ‘çocuklar’ kelimesini karşılayabileceği gibi ‘veliler’ kelimesini de karşılayabilir. Bu yüzden bir zamiri anlamsal olarak bir nesneye mal etmek yanlıştır. Kerim Demirci’nin yukarıdaki tanımında dediği gibi zamirler ancak isimlerin gölgesi konumunda olabilirler. Yine Demirci’nin (2010: 22) kitabında yer verdiği Eflatun’un ideler kuramını şekil olarak verirsek anlatmak istediğimiz daha da netleşecektir:

İdeler> görüntüler > adlar > zamirler

Kavram > varlık > isim > zamir

At kavramı > atın kendisi>at kelimesi> ata bu, şu, o demek

Eflatun insanlığın aslında gerçek bir dünyada yaşamadığını, bu yaşadığımız dünyanın gerçek dünyanın bir yansıması olduğunu düşünmektedir. Yani dünya ideler âleminin temsili durumunda ve görüntü şeklindedir. Bu görüntülere de birer ad verilmektedir ve bu adların temsilini de zamirler sağlamaktadır. Ayrıca zamirler bir durumun öncesi veya sonrası bilinen bir durumda kullanılabilirler. Mesela durduk yere ‘Onlardan biri geldi.’ şeklinde cümle kurmak imkânsızdır. İşaret edilen şahıs ya da varlık önceden kendi adıyla anılmış olmalıdır ki bu cümle o şahsa ya da varlığa işaret etsin.

Zamir konusuna diğer kişilere göre farklı bakış açısıyla yaklaşan Kerim Demirci zamirin yanı sıra bir de zamirsellikten söz etmiştir. Yeni bir kavram olarak sayabileceğimiz zamirsellikten kasıt, zamir kökenli olmayan sözcüklerin de zamir gibi kullanılır olabilmesidir. Eş anlamlı kelimelerin birbirinin yerine konulması, kelimelerin ağızlarda kullanılırken ses değişikliğine uğraması, cümle sonunda kullanılan üç noktanın aslında tamamlanmamış bir yargıyı ifade ediyor olması gibi durumlar zamirselliğe örnek olarak gösterilebilir. Demirci (2010: 60-78) zamirselliği “ses seviyesinde, morfolojik seviyede, kelime seviyesinde, fiil seviyesinde, cins isimlerde, sıfatlarda, sorularda ve cümle seviyesinde” şeklinde başlıklarla sınıflandırmıştır.

Zamirsellik bir bakıma aslında ‘ikame’dir. İkame ‘yerine koymak’ anlamına gelmektedir. Bir ögenin yerine başka bir ögenin konulması ikameye örnektir. Bunu dilbilgisel seviyede ifade edersek “bir sözcüğün yerine başka bir sözcüğün konulması” şeklinde tanımlayabiliriz. Sonradan yerine konan sözcük asıl sözcüğü işaret etmektedir. Onun yerine geçmesi tam anlamıyla mümkün değildir. Bu yerine geçme durumu yapay bir durumdur. Zamirlerin genelinde olduğu gibi ikame yani zamirsellik de asıl kişiyi ya da nesneyi işaret etmektir.

1.2 Zamirlerin Özellikleri

Aşağıdaki açıklamalar Kemal Eraslan (2012: 240-241) ve Yıldız Kocasavaş'ın (2004: 31-52) açıklamalarından yola çıkılarak yapılmıştır:

1. Zamirler isim sınıfına dâhildir.
2. Zamirler de isimler gibi yapım eki alabilmektedirler ancak çok yaygın değildir.
3. Zamirlerin iyelik eki alabilmesi için isim olarak kullanılması gerekir. Türkçede bunun örneği sınırlı sayıdadır.
4. Zamirler bazı çekim eklerini aldıklarında kelime kökü değişebilir veya kökte ses değişimi gerçekleşebilir.
5. Zamirlerde ek yığılmalı çekimler de görülmektedir. Buna 'katmerli çekim' denilmektedir. Ek yığının gerçekleşmesinin sebebi Türkçenin sondan eklemeli bir dil olmasından kaynaklanmaktadır.
6. Kapsamları isimlerden fazla olmasına rağmen sayıca isimlerden azdırlar.
7. İsimle birbirine oldukça benzemekle birlikte, ismin görevlerinin tümünü taşımaktadırlar.
8. Genel görüş zamirlerin ödünç alınamadığı yönündedir. Ancak Türkçe ve Moğolca zamir benzerlikleri, zamirlerin ödünç alınabileceğini düşündürmektedir. Bunun yanında Altay Dilleri Teorisinin bu iki dili aynı köke götürmesi de bu benzerliğin nedeni olabilir.

1.3 Zamirler Üzerine Yapılan Tasnifler

Necmettin Hacıeminoğlu (2013), zamirleri "Karahanlı Türkçesi Grameri" adlı kitabında *şahıs zamirleri*, *işaret zamirleri*, *dönüşlülük zamirleri*, *soru zamirleri* ve *belirsizlik zamirleri* şeklinde sınıflandırmıştır.

Kemal Eraslan (2012), zamirleri "Eski Uygur Türkçesi Grameri" adlı kitabında *şahıs zamirleri*, *dönüşlülük zamirleri*, *işaret zamirleri*, *soru zamirleri*, *belirsizlik zamirleri* şeklinde tasnif etmiştir.

Zeynep Korkmaz (2003), zamirleri "Gramer Terimleri Sözlüğü" adlı kitabında *şahıs zamirleri*, *dönüşlülük zamirleri*, *işaret zamirleri*, *aitlik zamirleri*, *belirsizlik zamirleri*, *soru zamirleri*, *bağlama zamirleri* olarak sınıflandırmıştır.

Talat Tekin (2000), zamirleri “Orhun Türkçesi Grameri” adlı kitabında *kişi zamirleri, işaret zamirleri, pekiştirme-dönüştürme zamirleri, soru zamirleri, belirsizlik zamirleri* olarak tasnif etmiştir.

A.von Gabain(1988), zamirleri “Eski Türkçenin Grameri” adlı kitabında *şahıs zamirleri, işaret zamirleri, sona gelen şahıs zamirleri, iyelik gösteren kelimeler, soru kelimeleri, belirsizler, nispet zamirleri, zamir ünlemleri, dönüştürme zamirleri* şeklinde tasnif etmiştir.

Kemal Eraslan’ın EUTG kitabındaki tasnifi olan “*şahıs zamirleri, dönüştürme zamirleri, işaret zamirleri, soru zamirleri, belirsizlik zamirleri*”, bizim de konumuz olan Eski Uygur Türkçesi ile zamansal açıdan paralellik göstermesi bu sınıflandırmayı kullanmamız da tercih sebebi olmuştur. Eraslan’ın, yine kitabında ayrıntılı biçimlerde yer verdiği zamirlerin tüm çekimli halleri de bizim çalışmamıza yön vermiştir.

2. BÖLÜM

ALTUN YARUK ÖRNEĞİNDE ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE ZAMİRLER

Altun Yaruk adlı eser Mahayana Budizmine ait bir eser olmak birlikte Sanskritçe olarak ele alınmıştır. Daha sonra Çinceye çevirilen eser Uygur Türkçesine bu yolla çevrilmiştir. “Altın Işık” anlamına gelen kitabın asıl adı ise “Altun önlüg yaruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom iligi”dir. Bir öğretici kitabı olan eser daha çok Buda’nın konuşmalarını içermektedir. Dini konuları içermesi bakımından ‘sutra’ sınıfına dâhil edilmektedir.

Altun Yaruk adlı eserde zamirlerin fişlenmiş hâli ve sınıflandırılması aşağıdaki gibidir:

2.1 KİŞİ ZAMİRLERİ

Genel olarak “şahısların yerlerini tutan kelimeler” şeklinde tanıma sahip olan zamir türüdür. “Cümle içerisinde şahısları işaret eden zamir türüdür.” şeklinde bir açıklama yapmak doğru olacaktır. Bu türle alakalı olarak bazı tanımlar mevcuttur:

Muharrem Ergin (1984: 380) “Varlıkları şahıslar halinde ve temsil suretiyle karşılayan kelimeler” olarak tanımlamıştır.

Tahsin Banguoğlu (1990: 309) “Eyden veya eydilen kişilerin ve sözü geçen kişi ve nesnelerin adlarının doğrudan doğruya yerini tutan zamirlere kişi zamiri denir.” şeklinde bir tanıma yer vermiştir.

Yıldız Kocasavaş (2004: 31) “Şahıs zamirleri, konuşan, konuşulan, hitap edilen, gaip gibi varlıkları şahıslar halinde, temsili olarak karşılayan kelimelerdir.” açıklaması yapmıştır.

Marcel Erdal (2004: 192) “A Grammar of Old Turkic” adlı kitabında şahıs zamirlerini sadece birinci ve ikinci kişiler olarak almıştır. ‘O’ üçüncü teklik şahıs zamirini ise işaret zamiri olarak isimlendirmiştir.

Kemal Eraslan (2012: 242) “Uygur Türkçesi Grameri” adlı kitabında kişi zamirlerinin varlıkları şahıslar halinde temsil ettiğini ifade etmiştir. Uygur Türkçesindeki kişi zamirlerinin *ben, sen, o, biz, siz* ve *anlar* şeklinde olmak üzere altı tane olduğunu söylemiştir.

2.1.1 Teklik Birinci Kişi

Yalın Hâl

AY'ta teklik birinci kişi zamirinin yalın durumu *men* şeklinde görülmektedir.

Elenler edgülerim men tirilmişke sizler negülük ança ked korkar. “Elenler? İyilerim **ben** toplanmışken siz nasıl böylesine çok korkarsınız?” (5.14)

Men igledükde 'eñ başlayu tört yekler yakın kelti. “**Ben** hastalandığımda en baştaki dört şeytan yakına geldi.”(5.21)

Amtı men ratnavaçır toyın yinçürü töpün yükünü teginür men.. “Şimdi **ben** Ratnaçavır rahibe hürmet ederek tepeye kadar yükselirim.” (112.19)

Men inçip sanga burkanlar et'özin ol et'özke teggülik işin ködügin alın altag-ın açça yada kiñürü nomlayu bireyin. “**Ben** sonra sana Budaların şahsına ulaşarak işin hilesi .....? Geniş bir suretle vaaz vereyim.” (38.4)

Bu zamirin AY'ta görülen yukarıdaki formu, Köktürkçede hem *ben* hem de *men* şeklinde görülürken, Karahanlı Türkçesinde ise *men~min* şeklindedir. Uygur Türkçesinde ayrıca *ben~min* şekilleri de görülmektedir.

O halde Uygur Türkçesi için Altun Yaruk'ta tanıklanan bu formu Köktürkçe ve Karahanlı Türkçesi için de tanımlayabiliriz. *men* teklik birinci kişi yalın durumu üç dönemde de kullanıldığına göre, bu zamirin sadece Uygur dönemine ait olduğunu söylemek yanlış olur. Bu durumda *men* zamiri, Türk dilinin çeşitli dönemlerinde kullanılmıştır, diyebiliriz.

b->m- değişiminin sebebi sondaki n sesinin nazallık etkisiyle açıklanmaktadır. Talat Tekin (2000: 71) “Orhon Türkçesi Grameri” adlı kitabında söz başındaki /b/ ünsüzünün ardından gelen bir genizsil ünsüz nedeniyle /m/ sesine dönüştüğünü ifade etmiştir.

İlgi Hâli

Men .. bo meniñ alımçılarımka bösüp erklig kan üskinte ayduk-da tegdükde neteg kılayın (10.16) “Bu **benim** (bedenimi) alacak olanlara baskın yapıp, kudretli hanın huzurunda konuştuğunda, ne yapayım”

Yalanuz meniñ evimde ök bar erür ..(18.22) “Sadece **benim** evimde de vardır”

Ötrü meniñ edgü tityük köni kirtü nomlug şasınım yirtinçüde ür keç üdüin adasızın inç esen turgay tip yarlıkadı ::(91.22)“Sonra benim iyi tityük(?) gerçek öğretim yeryüzünde er geç tehlikesiz biçimde huzur ve iyiliği daimi kılacak diye söyledi”

Udaçılara ..meniñ öngre kılmuş tsuy irinçülerimin ..(100.19)“Muktedir olanlara... Benim önceden işlenmiş günahlarım, kötü davranışlarım...”

İlgi hali eki almış bu zamir Köktürkçede b->-m değişimiyle birlikte hem *beniñ* hem de *meniñ* şeklinde görülmektedir. Karahanlı Türkçesinde ise Uygur Türkçesinde olduğu gibi sadece *meniñ* şekliyle görülmektedir. Bu durum *meniñ* zamirinin sadece Uygur Türkçesine ait olmadığını ispatlamaktadır. Ancak Uygur Türkçesine ait bazı örneklerde -e->-i- değişimi sebebiyle *miniñ* olmuş şekline ve *meñen* şekline de rastlanılmaktadır.

Yükleme Hâli

Tört yekler mini bir ev kapıngıña iltükde :: ötrü ol kök tomlug beg atdın kodı tüşüp mini okıdı .. (6.4)“Dört şeytan beni bir evin kapısına götürdüğünde :: sonra o mavi somurtkan bey atından inerek beni çağırdı”

Otrasıña tegmişcede ol mini iltdeçi yekler inçe tip tidiler..(8.4) “Ortasına değmişcesine o beni götürecekt diye şeytanlar öylece dediler.”

Mini iltdeçi yumışçılar yügürü taşkaru ünüp üntediler. (13.12) “Beni götürecekt olanların hepsi koşarak dışarı çıkıp beni çağırdılar.

Mini yme bilü yarlıkasunlar <körü yarlıkasunlar>..(133.11)“Beni de lütfedip görsünler.”

Yükleme hali eki almış bu zamir Köktürkçe döneminde sadece *bini* şekliyle görülmekle birlikte -e- li kullanıma rastlanılmaz. Karahanlı Türkçesinde ise Uygur Türkçesinde olduğu gibi *meni* ve *mini* şekillerine rastlanılmaktadır. Bu zamir de sadece Uygur Türkçesine ait değildir.

Yönelme Hâli

Men igledükde ‘eng başlayu maña dört yekler yakın kelti. (5.21) “Beni götördüklerinde fevkaledde başlayarak bana dört şeytan yakınlaştı.”

*Men ol begniñ öziñe tegdükde koyunıntın bir kagda bitig üntürüp **maña** okıdı..(6.9)*
“Ben o beyin kendisine yaklaşınca koynundan bir kağıt çıkarıp **bana** okudu.”

*Üç yekler **maña** yakın kelip birisi uruk üze ..(7.18)* “Üç şeytan **bana** yaklaşarak biri kenevir üzerine..”

*Montag tiser men ötrü ol yekler **maña** inçe tidi-ler (9.15)* “Böylece söylersem önce o şeytanlar **bana** öylece dediler.”

Yönelme hali eki almış bu zamir Köktürkçe döneminde b->m- değişmesi sebebiyle hem *baña* hem de *maña* şeklinde görülmektedir. Ayrıca yön gösteren durumlarda *bañaru* şekli de mevcuttur. Karahanlı Türkçesi döneminde ise sadece m’li haliyle yani *maña* şeklindedir. Uygur Türkçesinde de yukarıda örneklerde sıralandığı gibi yalnızca *maña* şeklinde görülmektedir. Böylece bu zamirin yönelme hali ekiyle Uygur Türkçesinde kullanımının sadece bu döneme ait olmadığı görülmektedir.

Yönelme hâli eki alan bu zamir ince sıradan bir kelime iken kalın sıradana dönüşmüştür. Bu konuyla alakalı birtakım görüşler mevcuttur:

Mecdut Mansuroğlu (1949: 511) “Türkçede Zamir Çekimi” adlı makalesinde ben/sen zamirlerinin yönelme hâli eki aldığı *baña/saña* biçimine dönüşmelerini *an zamirine bağlamıştır. *Ol* zamirinin yönelme hâli almış biçimi *Aña olduğundan dolayı bu kullanımın *baña/saña* zamirlerine de bulaştığını ifade etmiştir. Ancak net bir açıklama olmadığından bu durum tartışmalıdır.

Muharrem Ergin (1984: 379) “Türk Dil Bilgisi” adlı kitabında zamirlerde meydana gelen kök değişmelerini, iç değişmeden ziyade dıştan etkiyle bir değişme olduğunu savunmuştur.

Yine Kaya Bilgegil (1984: 210) “Türkçe Dil Bilgisi” adlı kitabında Ergin’e yakın bir görüşle, bunun kök değişmesi olamayacağını ancak benzeşme olabileceğini ifade etmiştir.

Ergin ve Bilgegil’in görüşleri mantıklı olup bu değişimin /ŋ/ sesinden kaynaklandığını düşünmek doğru olur. Zamirin kökünün değişmesi mümkün olmamakla birlikte, /ŋ/ sesi benzeşmeye neden olmuştur ve *ben* zamiri yönelme hâli eki aldığı *baña* şeklini almıştır.

Ayrıca bu konuyla alakalı Hakan Özdemir (2015: 134) “Nazal Ünlü ve Zamir n’si Üzerine” adlı makalesinde farklı bir yöne değinmiş ve bunun mekânla alakalı olabileceğini savunmuştur. ET’de yönelme, bulunma ve çıkma hâl eklerinin mekân belirttiğini bu nedenle bu eklerin geldiği kelimeye bir mekân anlamı kattığını ifade etmiştir. Bu değişimin analogiden çok gerici ses benzeşmesi olabileceğini söylemiştir. Gerici ses benzeşmesinin nedenin de /n/ sesinden kaynaklandığını ifade etmiştir.

Bulunma Hâli

Eski Uygur Türkçesi döneminde *minte* şeklinde olmakla birlikte Altun Yaruk’ta örneğine rastlanılmamıştır.

Köktürkçe döneminde 1.teklik kişinin bulunma hali biçimine rastlanılmazken Karahanlı Türkçesi döneminde bu zamir *mende* ve *minde* şeklinde görülmektedir. Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere Uygur Türkçesi döneminde bu zamirin kullanımı *minte* şeklindedir ve Karahanlı Türkçesi döneminden fonolojik olarak farklılık göstermektedir. Bulunma hali ekindeki –t- ünsüzü Karahanlı Türkçesinde –d- haline gelmiştir.

Çıkma Hâli

Bulunma hâliyle aynıdır. Ayrıca *mintin* şeklinde de görülebilir.

Eski Türkçe döneminde çıkma hâli eki hem +DA hem de +DIn şeklinde görülmektedir. Çıkma hâli eki almış zamirler Köktürkçe ve Uygur Türkçesi döneminde genellikle +DIn şeklindedir. +DA’lı biçimler bu dönemlerde genellikle ek yığılmasına uğramış zamirlerde görülmektedir. Köktürkçe döneminde bu zamirin çıkma hali ekiyle örneği yokken Uygur Türkçesinde *mintin* şeklindedir. Karahanlı Türkçesinde ise çeşitlilik artmakla birlikte *mendin*, *menden*, *mintin*, *mindin* formunda görülmektedir. Burada görüldüğü üzere bu zamirin Uygur Türkçesindeki kullanımı Karahanlı Türkçesiyle aynıdır.

2.1.2 Teklik İkinci Kişi

Yalın Hâl

Altun Yaruk’ta teklik ikinci kişi zamirinin yalın durumu *sen* şeklindedir.

*Tek **sen** monça monça tınlıglarığ ölürtmişke ol seniñ isig öz alımçılarınıñ ugrınta anın seni algalı idtilar. (8.10)* “Tek **sen** bu denli canlıyı öldürmüşken o senin kendi hararetili alacaklıları uğruna seni gönderdiler.”

*Amtı **sen** titrü tınlagıl edgüti ögli sakingıl. (38.3)* “Şimdi **sen** titreyerek iyice dinle akıllıca düşün.”

***Sen** tözünler oğlıya kin keligme üdlerte katıglanmaklıg küçün üze ... (429.2)* “**Sen** soylular oğlu ileride gelecek zamanlarda gayretligücün ile...”

*Edgü **sen** vayşıravanıya ..bir erser kamağ yalanguklarınıñ çıgay emgeklig tod tolvı açık emgeklerin takarguluk... (449.5)* “**Sen** iyi bir vayşıravanıya(bir tanrı)..bir ise tüm insanların yoksul ızdıraplı tam açık ızdırapların bağlanmalı...”

Bu zamir Köktürkçede *sen* şeklinde, Karahanlı Türkçesinde ise *sen~sin* şeklindedir.

Uygur Türkçesi için Altun Yaruk'ta tanıklanan bu formu, Köktürkçe ve Karahanlı Türkçesi için de tanıklayabiliriz. *sen* teklik ikinci kişi yalın durumu üç dönemde de kullanıldığına göre, bu zamirin sadece Uygur dönemine ait olduğunu söylemek yanlış olur. Bu durumda *sen* zamiri Türk dilinin çeşitli dönemlerinde kullanılmıştır, diyebiliriz.

İlgi Hâli

***Seniñ** öz yaş sanı sakıştı takı tükemeyük ermiş..(8.9)* “Senin kendi yaşın da tükenmemiş.”

*Ay ere kim **seniñ** isig öz alımçılarınıñ otuz artuk baglıg tutuglug tınlıglar öngin öngin erklig kannıñ karşıs-ınta kın közin salınmış karak-lıgın sini küte tururlar... (9.16)* “Ey ermiş olan, **senin** can alıcıların otuzdan fazla olup başka başka güçlü kağanın karşısında gözünü dikmiş gözbebekleriyle seni beklerler.”

*Bo **seniñ** kisiñniñ bo emgekin bo belgülerin körser men. (18.10)* “Bu **senin** kişini, bu acını ve bu işaretlerini görürsem.”

*Amtı **seniñ** atıñka bizni üçün buyan edgü kılınç kıltilar. (20.6)* “Şimdi senin atına bizim için iyi davrandılar.”

Teklik ikinci kişi zamirinin ilgi hâli eki almış şekli Köktürkçede görülmemektedir. Karahanlı Türkçesinde ise yukarıda örneklerde olduğu gibi

seni biçimindedir. Ayrıca Uygurca döneminde *sini* biçimi de vardır. Buradan anlaşılacağı üzere *seni* zamiri Türk dili tarihinde çeşitli dillerde görülmektedir.

Yükleme Hâli

Ol seni isig öz alımçılarnıñ ugurında anın seni algalı ıdılar. (8.13) “ O senin can alıcılarının vasıtasıyla onu ve **seni** alıp gittiler.”

NOT: *Seni* şeklinde bir kere görülüyor.

Bizni sini algalı ıdıtkda aşnuça an bitigde körtuler. (8.6) “Bizi ve **seni** alıp gittiklerini daha evvel o kitapta gördüler.”

Öngin erklig kannıñ karşınta kınğ közin salınmış karaklıgın sini küte tururlar ::(9.21) “Başka güçlü kağanın karşısında gözünü dikmiş gözbebekleriyle **seni** beklerler.”

Amtı takı sini örletgeli emgetgeli kelmez biz..(20.11) “Şimdi **seni** de rahatsız ederek ve acı çektirerek gelmeyiz.”

Yükleme hâli eki almış teklik ikinci kişi zamiri Köktürkçe, Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemleri içinde ortaklık göstermektedir. Bu üç dönemde de *sini* şeklindedir. *seni* zamiri –e->-i- değişimi sebebiyle *sini* şeklini almıştır. Bu zamiri sadece Uygur Türkçesi dönemine ait olmadığını görmekteyiz.

Yönelme Hâli

Tözümün saña negü kergek tip ayıtgay men.. (544.22) “Tamamen **sana** nasıl(ne) gerekecek diyerek soracağım.”

Burkanlar ögdisi birle saña erür. (126.23) “Budalar övgüsü ile birlikte **sana**dır.”

Tınlagıl men saña nomlayu bireyin. (158.16) “Dinle ben **sana** vaaz vereyim.”

Anı eşidip men saña .. adırtlıg ayu bireyin tip..(372.23) “Onu işitip ben **sana**.. apaçık vereyim diyerek..”

Yönelme hal eki almış ikinci teklik kişi zamiri Köktürkçe ve Uygur Türkçesinde *saña* şeklinde iken Karahanlı Türkçesinde bu şekilde devam etmesi yanında *sanar* şekli de görülmektedir. Bu zamirin kullanımı da sadece Uygur Türkçesine ait bir durum değildir.

Bulunma Hâli

Aşnu öjre sinte ök intın kadıgka yogunç keçe tüketmiş..(680.11) “Eskiden **sende** karşı tarafta sınıra aykırı geçerek bitirmiş..”

Bulunma hâli eki almış teklik ikinci kişi zamiri örneğine Köktürkçe döneminde rastlamamaktayız. Karahanlı döneminde ise bu zamir Uygur Türkçesi döneminden farklı bir forma girip *sende~sinde* şeklindedir. Uygur Türkçesinden Karahanlı Türkçesine olan değişim ise ekte bulunan t->d- değişimidir. Ayrıca UT döneminde *sente* biçimi de görülmektedir.

Çıkma Hâli

Uygur Türkçesi döneminde örnekler genellikle bulunma hâli eki almış biçimde görülmektedir. Ayrıca *sintın* şeklinde de görülebilir. Ancak bu duruma örnek AY’ta yoktur. Bu zamirin Köktürkçede de örneği bulunmamakla birlikte, Karahanlı Türkçesi döneminde *senden* şeklinde kullanımı görülmektedir.

Teklik ikinci şahıs zamiri olan ‘sen’ sözcüğünün yukarıda alabildiği hâl ekleri ile örneklendirmelerini yaptık. Verilen örneklerdeki sözcükler sadece bir tane hâl eki alırken aşağıda görülen *sintide* kelimesi birden fazla hâl eki olarak farklı bir görünüme girmiştir. Bunun sebebi çıkma hâli durumunun tam netlik kazanmamasından kaynaklanabilir. Yani çıkma hâli durumu tek başına pek bulunmadığından bu eksiklik iki ekin üst üste gelmesiyle giderilmeye çalışılmış olunabilir.

Katmerli Çekim Hâli

Sintide “senden” (<sin+ti+de)

Öjre kelip ertdürti..sintide öjre ölmekig..(626.5) “Önceden gelip yaptırdı.. **Senden** önce ölmeyi..”

2.1.3 Teklik Üçüncü Kişi

Yalın Hâli

Altun Yaruk’ta teklik üçüncü kişi zamirinin yalın durumu *ol* şeklindedir.

Ol seniñ isig öz alımçı-larnıñ uğurında anın seni algalı ıdılar. (8.12) “O senin can alıcılarının uğurunda seni alarak gönderdiler.”

Ol sen ölürgüçi tınlıglar üçün ökünç köñül öritip neçökin erser. (10.21)“O senin katillerin için pişmanlık uyandırır.”

Ötrü ol bodısatav olurmuş. (36.14) “Bu yüzden o Buda adayı olurmuş.”

Ol yme ortun yolug bütürmek tip titir. (70.18) “O yine orta yolu bitirmeli diyerek bakar.”

Bu zamirin Altun Yaruk'ta görülen yukarıdaki formunun Köktürkçede farklı olduğunu tespit etmekteyiz. Köktürkçede teklik üçüncü kişi için ayrıca bir kullanım olmamakla birlikte, bu zamirin yerini işaret zamiri olan ‘ol’ zamiri karşılamaktadır. Karahanlı Türkçesinde ise Uygurcada olduğu gibi *ol* şeklindedir.

Teklik üçüncü kişi için kullanılan ‘ol’ zamirinin Uygurca döneminde, işaret zamiri görevi dışında ayrıca kişi zamiri olarak da kullanılmaya başlandığı söylenebilir. ‘ol’ zamirinin, Uygurca döneminde kişi zamiri olarak da görülmesi bu kullanımı Uygurca’ya mal etmemize işaret etmektedir. Bu kullanım Karahanlı Türkçesinde olduğu gibi devam etmektedir.

İlgi Hâli

Anıñ biz kamagun ikileyü yene yıldı ajunıta togguluk ötekke emgekke teger biz. (7.3) “Onun biz hepsini yeniden mahlukların yaşamına (?) suça ve acıya maruz kalırız.”

İnge yanturu tegdükde anıñ ara ol yekniñ yumışçısı bir yek bir bitig iltü kelip erklig kanka birti ::(14.7) “İnge(antroponim) yeniden vardığında onun arasında şeytanların hepsi oraya gelerek kağana güç verdi.”

Anıñ ara bir braman iliginte küvrüg tokı-gu ıgaç kötürü kelip.. (93.9) “Onun arasında bir Brahman(üst sınıftan kimse) hakana davul toprağı götürüp..”

Anıñ yunlaguluk edi tavarı yok teginmez üçün anın teñri kañım sizni okıyur ötünür ermiş. (442.4) “Onun kullanacak malı olmadığından dolayı tanrı kağanım sizi çağırılmış.”

Teklik üçüncü kişi zamirinin ilgi hâli biçimi Köktürkçe döneminde görülmemektedir. Karahanlı Türkçesinde de bu zamir *anı* biçimindedir ve Uygur Türkçesi ile paralellik göstermektedir.

Kemal Eraslan (2012: 245) UTG adlı kitabında *ol* şahıs zamirinin aslında işaret sıfatı ya da işaret zamiri olduğunu, *ol* şeklinin sadece yalın durumda kullanıldığını, *ol* zamiri hâl eki alması durumunda **an* kökünün kullanıldığını çünkü **an* kökünün yalın hâlde kullanılmadığını ifade etmiştir. Yani üçüncü teklik şahıs için iki ayrı sözcük kullanıldığını bildirmiştir.

Mecdut Mansuroğlu (1947: 515) bu zamirin iki kökle gerçekleştiğini, yalın hâlde *ol* şeklinde çekimli halde **an* şeklinde olduğunu söylemiştir. **an* şeklinin *a* arkaik zamirine eklenen *zampir n'si* ile genişlediğini ifade etmiştir.

Han-Woo Choi (1991: 191-196) “Ana Altayca İyelik Zamiri *n” adlı makalesinde **an* zamirinin Moğolcada olduğu gibi, Korece yalın hâldeki *-i* ve iyelik zamiri olan *-n*'nin birleşmesinden oluştuğunu ifade etmiştir.

Poppe (1955:214) “Introduction to Mongolian Comparative Studies” adlı çalışmasında **i*'nin üçüncü şahıs zamir olarak kullanıldığını hatta bunun Moğolcada iyelik eki olarak kullanıldığını ifade etmiştir.

*an biçiminin **a/*i* Ana Altayca üçüncü teklik şahıs biçimiyle zamir *n*'sinin birleşmesi büyük olasılıktır. Moğolcada günümüzde üçüncü şahıslar hâlâ **i* ve **a* şeklindedir. Moğolcanın birinci ve ikinci şahısları da *bi* ve *si* şeklindedir. Bu zamirler çekimlenirken arasına nasıl (ör. *bi+n+i*) bir *n* sesi giriyorsa, *ol* zamiri de çekimlenirken arasına *n* girmesi normal olarak karşılanmalıdır. Yani bu değişim arkaik döneme dayanmaktadır dersek yanlış olmaz.

Yükleme Hâli

Anı yme kop süzük kirtgünç köñülin eşidinler..(3.2) “**Onu** yine tamamı temiz imanlı gönlünü işitirler.”

Anı körüp kamağ kası kadaşı başlap kim ol törüde yığılmış neçe kişiler erti erser..(5.7) “**Onu** görüp tüm kardeşleri başlar ki onlar yasada toplanmış kişiler idi ise.”

Anı negülük monça kez kelürtünüzler (13.7) “**Onu** neden bunca kez getirdiniz?”

Anı için *kamağ burkanlar bo üç törlüg et'özleriñe tayanıp nurvanta ornanmamakıg yarlıkayurlar* ::(56.19) “**Onun** için tüm burkanlar bu üç türlü vücutlarına dayanıp sonsuz huzurda (onu) yerine getirirler.”

Teklik üçüncü kişi zamirinin yükleme hali Köktürkçe, Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesinde paralellik göstermektedir ve kullanımlar aynıdır. Üç yazı dilinin her birinde bu zamir *anı* biçimindedir.

Yönelme Hâli

Aña yakın balıklartaki suzaklartaki kişiler yme bo savıg eşidip yumğı arıg buyan edgü kılınçlıg isig öz iyin boltular.(21.3) “**Ona** yakın şehirlerdeki ve köylerdeki kişiler yine bu sözü duyup hepsi iyi davranışlı oldular.”

İtiglig nomlar erser aña og-şatı erür ::(384.7) “İşlek vaazlar ise **ona** benzer.”

Yme bilge biliglig küçleri yitmiş-çe ötrü aña atkanmazlar yapşınmazlar. (388.2) “Yine bilgenin güçleri Yitmişçeden(antroponim) dolayı ona bağlanmazlar.”

Eşidü teginser men ötrü aña oglum sen terkin tavrata barıp ol kişike kün künte miñ yüzer karşapan altun bergil tep tutuzgay men. (442.9) “İşittiğim zaman **ona** ‘oglum sen hemen gidip o kişiye her gün yüz tane karşapan altın ver’ diye emredeceğim.”

Teklik üçüncü kişi yönelme hali eki almış zamiri Köktürkçe, Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde ortak bir izlenim vermektedirler. Üç tarihsel yazı dilinde de bu zamir *aña* biçimindedir.

Bulunma Hâli

Teñrim tip ötüntiler :: *anta* ötrü tükel bilge teñri teñrisi burkan yene tört maharañ teñrilerke kim men öñre ertmiş.. (409.16) “Tanrım diye söylediler. **Ondan** sonra eksiksiz bilge tanrılar tanrısı Buda, yine dört Maharaya tanrılara ben öncelerden..”

Yene anta kin ol ok inçuu balıkda anko atlıg kıydaki küñçiñ atlıg begniñ kisisi bir yıl tönü uzun iglep aşdın kitip sav söz kodtı.(17.17) “Yine **ondan** sonra o da şehirde Anku adlı sınırdaki Küñçin adlı bey bir yıl boyunca hastalanıp, bunu aşarak gidip söz söyledi.”

Köñül bir uçlug kılıp anta kim şakumunu burkanıg gratırakut tagda tışdantı tirig eseni üze tört yınakkı burkanlar birle arslanlıg örgünler ..(25.7) “Gönül bir taraflı

olup **ondan** sonra Sakya hükümdarı Gradırakut(bir şehir) kuzeyde canlı ve sağlıklı (olarak) dört taraftan Budalar ile birlikte aslanlı tahtları...”

Üç kata inag teginip anta ötrü alku tınlıglarını asıglığına burkan kutın bulayın. (27.8) “Üç defa sığınıp **ondan** dolayı tüm canlıların yararlarına Buda’nın selametini bulayım.”

Teklik üçüncü kişi zamirinin bulunma hali Köktürkçe döneminde sadece *anta* şekliyle görülmektedir. Karahanlı Türkçesi döneminde ise sadece *anda* biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Bu zamirin çeşitli olduğu dönem ise Uygur Türkçesi dönemidir. Hem *anda* hem de *anta* biçimlerini Uygur Türkçesi döneminde görmekteyiz. Ancak Altun Yaruk’ta görülen örneklerin hep *anta* biçimindedir. Burada görülüyor ki Uygur Türkçesi bu zamir için her iki döneme de yakın bir profil çizmiştir.

Çıkma Hâli

Antın sınar yakın barıp oñ ‘eñninlerinteki tonların açınıp oñ tizlerin çökutip ayaların kavşurup atı kötrülmişke inçe tip ötintiler. (82.18) “**Oradan** yakına varıp sağ *eñninlerinteki(?)* elbiselerini çıkarıp, sağ dizleri üzerine çöküp, avuçlarını kavuşturarak yüksek adlıya şöylece bildirdiler.”

Antın turmuş buyannıñ.. ülgüsin tengin kim bilgey .. (580.10) “**Ondan** sonra olmuş sevaplarının.. (kendi) payının eşiti kadar bilecek..”

Köktürkçe döneminde çıkma hâli eki henüz tam biçimlenmediği için teklik üçüncü kişinin çıkma hali biçimi karşımıza *anta* olarak çıkmaktadır. Karahanlı Türkçesi döneminde ise *andın* ve *andan* biçimlerindedir. Uygur Türkçesinde *andın* ve *antın* biçimlerine rastlanmakla birlikte Altun Yaruk’ta sadece *antın* biçimini görmekteyiz. Buradan yola çıkarak Uygur Türkçesi döneminde bu zamirin fonolojik açıdan değişikliğe uğradığını söyleyebiliriz.

Eşitlik Hâli

Eşitlik hâl ekini almış olarak rastladığımız zamir sadece üçüncü tekil kişiye aittir.

Sizler negülük ança ked korkar. (5.15) “Siz nasıl **o kadar** çok korkarsınız?”

Ança yoruyı anıy ara bir balık kapığı közünti. (12.9) “Öylece yürürken onun arasında bir şehir kapısı gözükte.”

Ötrü olüdüin ança tuşta aç kız ig kegen yağı yavlak bolgay .. (434.15) “Daha sonra öyle bir zamanda açlık, kıtlık, hastalık ve düşman olacak.”

Bo tıltagdın ol ança tınlıglar yılkı ajununtaki emgekdin ozup kişi ajunıda togdılar ::(15.21) “Bu sebepten dolayı o türden canlılar mahluklar diyarındaki acılardan kaçıp insanlar aleminde doğdular.”

Teklik üçüncü kişini eşitlik hâli eki almış bu formu Köktürkçe, Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi için ortak bir görünüm vermektedir. Bu üç tarihsel yazı dilinde de *ança* zamiri kullanılmaktadır. Bu zamirin üzerine ek almış fazla sayıda değişik biçimi vardır.

Vasıta Hâli

Vasıta hâl ekini almış olarak rastladığımız zamir sadece üçüncü tekil kişiye aittir.

Anın bizni sini algalı ıdtı. (7.13) “Bundan dolayı bizi ve seni alarak gitti.”

Anın iki törlüg buşıda korkınçsız köñül buşı nom buşı bolar.. (21.17) “Onun iki türlü sadakası korkusuz gönül sadakası ve dua sadakasıdır..”

Anın birök kayu eligler hanlar bo nom erdinig boşgunsarlar tutsarlar... (410.8) “Bundan dolayı herhangi bir hakan bu öğreti mücevherini öğrense ve tutsa...

Yön Gösterme Hâli

Taluy ögüz kızıgıña tegi yir orun ..anar körti kalısız.. (572.5) “Okyanus ve ırmak kıyısına kadar yer .. Ona tamamıyla baktı..”

Neçe iglig kemlig agrılıg tikigliğ anar yakın kelseler..(585.14) “Ne kadar hastalıklı ve ağırlı ona yakınlaşırlarsa..”

Teklik üçüncü kişi zamirinin yön gösterme hâli eki almış biçimi Köktürkçe, Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesinde ortak kullanıma sahiptir. Bu zamir biçimi tarihsel üç yazı dilinde de *anar* biçiminde karşımıza çıkmaktadır.

Yön gösterme hali ekiyle kullanılan tek zamir biçimi de teklik üçüncü kişidir.

Eski Uygur Türkçesi dönemimde üçüncü teklik şahıs ol çeşitli hâl ekleri olarak çekime uğramıştır. Yukarıdaki örneklerde tek hâl ekiyle çekimlenirken bu dönemde birkaç ek ile çekimlenen örneklere de rastlanılmıştır. Türkçenin ek dizimine aykırı olan bu durum dikkate değerdir. O.F.Sertkaya (1992: 17-37) “Zamirlerde Katmerli Çekim Üzerine”adlı makalesinde bu durumun basit bir ek yığılması olamayacağını ve bunun ‘katmerli çekim’ olarak isimlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca bunun Moğolcadan bulaşma yoluyla dilimize geçtiğini düşünmüştür.

Üçüncü teklik kişinin katmerli zamir çekimi örnekleri AY’ta aşağıdaki gibidir:

Katmerli Çekim Hâli

Antada “onda, ondan” (<an+ta+da)

Ötrü antada kin ol kunçuyar kün küniñe edgü bolup öñreki teg igsiz kemsiz boltı. (20.17) “**Ondan** dolayı o prensesler her gün iyi olup evvelkine göre sağlıklı oldular.”

Bo yme antada takı yitinçsiz tutunçsız alp iş ködüg titir..(51.4) “Yine bu (yüzden) **ondan** da kahraman yiğit işten vezgeçer.”

Anıñdın “ondan” (<an+ı+ñ+dın)

Yene bu sudurug nomlayuda anıñdın aşnu kin tört maharañç teñrilerke yavgan dorma ..(26.18) “Yine bu öğreti kitabı da **ondan** önce dört Maharanya tanrılarına Yavgan Dorma (bir tanrı)..”

Ançaka +[tegi] “o zamana [kadar]” (<an+ça+ka)

Ançaka tegi bo yirtinçüde yiti kırk törlüg bodıpakşık atlıg tuyunmak arkalıg nomlar öçmedin üzülmedin turgay..(197.14) “**O zamana** kadar bu yerde kırk türlü bodıpakşık (dini terim) kavramları yok olmayacaktır..”

Ançaka tegi köni nomlar kirtü yörügler yitlinmez batmaz..(198.5) “**O zamana** kadar doğru yürüyüş kaybolmaz..”

Ançada “ondan” (<an+ça+da)

Boltukda ançada timin tilegülük ol tengri tengrisi burkan şarırın... (34g.1) “(O) olduğunda **ondan** gerçekten istenen o tanrıların tanrısı Budanın eşyası...”

Ötrü ançada köni nomlar kirtü yörügler yitlinür yokadur..(198.8) “Ondan dolayı doğru yürüyüş yok olur..”

2.1.4 Çokluk Birinci Kişi

Yalın Hâli

Altun Yaruk'ta çokluk birinci kişi zamirinin yalın durumu *biz* şeklindedir.

Biz kamagun yilkalarınñ öñre yalañuk ajunlartaki ayıg kılınçlar küçinte bo uğurta yıldı ajunınta togdumuz erti. (6.14) “Biz tüm mahluklardan önce insanlar alemindeki kötü ameller gücünde bu uğurda mahluklar aleminde doğduk.”

Biz yme emgekdin ozdumuz kutrultumuz tip monça sözlep yitrinip bartılar. (20.13) “Biz yine acıdan kaçarak kurtulduk deyip bunca sözleri söyleyerek vardılar.”

Biz amtı monı teg edgü nom tıtagınta üzeliksiz köni tüz tuymak..(83.5)“Biz şimdi buraya kadar iyi dualar sayesinde doğruyu duyarak..”

Bo tıtagtın ötgürü biz kamag dört maharaaçlar ötrü ol eliglerig hanlarıg bodunı karası birle busuşsuz kadgusuz enç mengilig kılğay biz. (407.11) “Bu nedenden dolayı biz tüm dört Maharayalar bu yüzden o hakanları halkı ile birlikte kaygısız ve huzurlu kılacağız.”

Bu zamirin Altun Yarukta görülen yukarıdaki formu hem Köktürkçede hem de Karahanlı Türkçesinde yine bu formuyla yani *biz* şeklinde görülmektedir.

Bu kullanımın Köktürkçe, Uygurca ve Karahanlı Türkçesi gibi üç tarihsel Türk dili döneminde de aynı şekilde görülmesi bu zamir formunun Uygurcaya has bir kullanım olmadığını, Türk dilinin ortak bir özelliği olduğunu göstermektedir.

Biz ve *siz* zamirlerinin oluşumunda yine Moğolcadaki *bi ve si* zamirlerinin etkisinden söz edilmektedir. Sona gelen +z eki ise çokluk ya da ikilik eki olarak isimlendirilmektedir. Marcel Erdal (2004: 191) OTG adlı eserinde bu görüşü destekler şekilde açıklama yapmıştır. Birinci ve ikinci şahıslarda çokluk +lAr ekinin yerine +z ekinin kullanılmasına dikkat çekmiştir.

İlgi Hâli

Bo biziñ bahşımız şakımunı teñri teñrisi burkan altı yigirmi çıg biş tsun et'öz belgürtüp ..(41.11) “Bu **bizim** hocamız Şakyamuni tanrılar tanrısı Buda, on altı (Çincece uzunluk ölçüsü) ve beş (Çincece miktar) vücut ortaya çıkararak..”

Bo biziñ ötüğçi bolmakımız tıtagınta ötgürü ötlüm neçe buyan edgü kılınçlarımız turtı erser ol..(160.12) “Bu **bizim** yalvaran yaşamımız sebebiyle ne kadar iyi amelimiz kaldı ise..”

Tegintükümüz için anın biziñ yırtınçü küzetçi tip atımız teginür..(401.9) “Ulaştığımız için bizim dünyamıza gözetçi (nişancı) yetişir.”

Ayagka tegimlig teñrim biziñ antag ulug küsüşümüz teginür..(439.19) “Saygı duyulması Tanrım, **bizim** öyle yüce isteklerimize ulaşır.”

Çokluk birinci kişi zamirinin ilgi hâli eki almış biçimi Köktürkçede Uygur Türkçesinde olduğu gibi *biziñ* biçimindedir. Karahanlı Türkçesinde de *biziñ* biçiminin kullanımı yanında *bizniñ* biçimi de görülmektedir.

Yükleme Hâli

Baglı kuotau atlıg beg bizni ölürtdi. (7.2) “Bağlı Kuotau adlı bey **bizi** öldürttü.”

Bizni sini algalı ıdtukda aşnuça an bitigde körtiler. (8.6) “**Bizi** ve seni alarak götüreceklerini o kitapta gördüler.”

Bizni yağı yavlak törüde ölürüp isig özümüzni kolu turtuñ erser..(20.3) “**Bizi** düşman yarasında öldürüp kendi hayatının zamanına alır ise..”

Bizni ögirsün sevinsün tip sakınsarlar... (423.20) “**Bizi** memnun etsin diyerek düşünseler..”

Çokluk birinci kişi zamirinin yükleme hâli eki Köktürkçe, Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi için aynı biçimdedir. *Bizni* şeklinde görülen bu zamir Uygur Türkçesi için ayırt edici özelliğe sahip değildir.

Yönelme Hâli

Küzetü biziñe yme turkaru umug inag bolup kümek küzetmek kılı..(29.12) “Gözetleyen, **bize** yine daima dayanak olup koruyarak..”

*Ol ilig kannıñ ne törlüg buyan edgü kılınçı erser anı barça **biziñe** evirsün..(424.8)* “O hakanın ne kadar iyi ameli varsa o tümünü **bize** yöneltsin.”

*Bo edgü kılınçıg kılıp on karmapat küzetip **biziñe** buyan evirmiş. (443.21)* “Bu iyi amelleri yapıp on kötü nefisten koruyup **bize** iyi amel yöneltmiş.”

*Tek **biziñe** neçökin erser..(609.2)* “Sadece **bize** nasıl ise..”

Çokluk birinci kişi zamirinin yönelme hâli eki almış biçimi Köktürkçede *bizke* ve *biziñe* şeklindedir. Karahanlı Türkçesinde ise *bizge* ve *bizke* biçimleri görülmektedir. Uygur Türkçesinde de *bizke* biçimi bulunmakla birlikte bu biçime Altun Yaruk'ta rastlamamaktayız. *Biziñe* biçimi sadece yönelme hâli eki almamakla birlikte, katmerli zamir çekimine örnektir.

Bulunma Hâli

*İlig kanıg ol bodunug karag titer idalayur ermez biz..**biznide** adın balık uluş ordu karşı küğçi küzetçi neçe tözün yavaş teñriler erserler..(433.22)* “Hükümdarı, o halkı bırakmayız. **Bizden** başka şehir, saray görevlisi ne kadar tanrı varsa..”

***Biznide** adın kim bolgay moña yaraglıg aş içgü belgürtdeçi .. (611.1)* “**Bizden** başka kim olursa buna uygun yemek ve içecek ortaya çıkararak ..”

Çokluk birinci kişi zamirinin bulunma hâli eki almış biçimi Köktürkçe ve Uygur Türkçesinde sadece eklerin üst üste kullanılması durumuyla karşımıza çıkmaktadır. *Biznide* biçimi sadece bulunma hâli eki almamakla birlikte, katmerli zamir çekimine örnektir.

Ancak Karahanlı Türkçesi döneminde yeni bir oluşumla bu zamir *bizke* şeklini almıştır.

Çıkma Hâli

Çokluk birinci kişi zamirinin çıkma hâli eki almış biçimi Köktürkçe ve Uygur Türkçesi dönemlerinde tanıklanamamıştır. Ancak Karahanlı Türkçesi döneminde *bizde* şeklinde görülmektedir.

2.1.5 Çokluk İkinci Kişi

Yalın Hâl

Yalañuzın teñrim siz yme uduñuz .. (335.3) “Yalnızca tanrım size yine hürmet ederiz ..”

Siz kayu kayu yörüglerke tayaklıgın bo montag yarlıg yarkadıñız erki tip ötünti ::(382.16) “Siz nice nice açıklamalara dayalı bunca fermanı yayınladınız diyerek konuştu.”

Tözünüme birök siz yarlıkamış teg katlı itiglig nomlar arasınta bir yme çın kirtü atlıg nom bultukmaz erser... (383.2) “Efendim şayet siz buyurasıya kadar karmaşık öğretiler arasında yine doğru bir öğreti bulunmaz ise ...”

Teñrim siz yarlıkaguçı bo törü-çe evrilip bo törülerig tükel kılıp bo nom erdinig eşidserler..(423.13) “Tanrım siz merhametli bu törece dönüp bu törelerin tamamını gerçekleştirseniz bu kıymetli öğretileri işitirler..”

Çokluk ikinci kişi zamirinin yalın hâli Köktürkçe, Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde ortaktır. Bu zamir günümüz Türkiye Türkçesinde de geçerliliğini sürdürmektedir.

İlgi Hâli

Ançulayu tengrim sizin edgüleriñiz yem antag ok erür ..(113.13) “Bu suretle tanrım sizin iyilikleriniz ilaç gibidir..”

Teñrim sizin yarlıkamış iduk yarlıgıñıça kalu tegingeli kut kolu küsüş öritü teginür biz. (397.7) “Tanrım sizin buyruğunuza kutsal merhametinizce ulaşarak ant içip dileğimize yetişiriz.”

Teñrim sizin teñrili yalañuklı tirin kuvragıñ kamag edgülerinte alkuda utmış. (438.9) “Tanrım sizin tanrılı ve insanlı topluluğunuzun hepsi iyiliklerinin tümünde kazanmış.”

Teñrim sizin yüüzüñgüz .. tolun ay-ka ogşatı erür..(450.4) “Tanrım sizin yüzünüz .. dolunaya benzer..”

Çokluk ikinci kişi zamirinin ilgi hali eki almış biçimine Köktürkçe döneminde rastlanılmamaktadır. Karahanlı Türkçesi döneminde ise *sizin* şeklinde

görülmektedir. Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemleri birbiriyle aynı olmakla birlikte bu zamir üzerine başka ekler alarak da pek çok zamir oluşturmuştur.

Yükleme Hâli

Küzetçi tutdaçıya öni öni körklüğe sizni öge yükünür men..(29.6) “Muhafız olarak başka başka güzel şekilde **sizi** saygıyla karşılarım..”

Bir tilkeyem üze teñrim sizni tüzü tükel öggeli kanta ugay men..(114.16) “Bir dileğim(?) üzerine tanrım **sizi** tamamen överek nereye (?)”

Kağım sizni okıyur ötünür ermiş tip ötüngey .. (442.6) “Kağanım **sizi** çağırır imiş deyip arz edecek.”

İnçip sizni körünçleyür .. (492.19) “Öylece **sizi** gözetler.”

Çokluk ikinci kişi zamirinin yükleme hâli eki almış biçimi Köktürkçe ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde görülmemektedir. Bu zamir Uygur Türkçesi döneminde *sizni*, *sizlerni* ve *silerni* biçimlerinde görülse de Altun Yaruk'ta *sizlerni* ve *sizni* örneklerine rastlamaktayız.

Yönelme Hâli

Men amtı sizlerke tirilmiş tıltagımın sözleyin. (5.16) “Ben şimdi **sizlere** toplanma nedenimizi söyleyeyim.”

Amtı men sizlerke ötünür men yalbarur men. (10.15) “Şimdi ben **sizlere** izah ederim ve yalvarırım.”

Amtı sizlerke yaruklug tilgen içinte közünü yarlıkadaçı teñri burkan erser ol teñri teñrиси burkan erür. (190.5) “Şimdi **sizlere** parlak daire içinde gözükten buyuran tanrı Buda ise o tanrılar tanrısı Budadır.”

Sizlerke anı amtı nomlayu bireyin :: (345.20) “**Sizlere** şimdi vaaz vereyim.”

Çokluk ikinci kişi zamirinin yönelme hâli almış biçimi Köktürkçe döneminde tanıklanmamıştır. Karahanlı Türkçesi döneminde ise çeşitli bir görünüm olmakla birlikte *sizge*, *silerke* ve *sizlerke* örnekleri karşımıza çıkmaktadır. Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi benzer bir görünüm vermektedir. Ancak Altun Yaruk'ta sadece *sizlerke* biçimi örneklenmiştir. *Siz* zamiri çokluk belirtir ayrıca çokluk ekini alması ‘saygı’ ve ‘nezaket’ içeren bir ifadeden kaynaklanmaktadır.

Bulunma Hâli

Yok artdaçı siznide.. yılayu belgirtüp nandı atlıg.. (491.7) “**Sizde** artmayacak.. Nanda adlı aldatıcı ortaya çıkıp..”

Közünmez idi tınlıglar ..siznide yigedgeli udaçı.. (493.21) “Canlılar görünmez idi .. **sizde** yenecek güçtesiniz..”

Çokluk ikinci kişi zamirinin bulunma hâli eki almış şekli Köktürkçe döneminde *sizde* biçimindedir. Yine buna paralel olarak Karahanlı Türkçesi döneminde de bu zamir *sizde* şeklindedir. Uygur Türkçesinde ise bu zamir çeşitlenmekle birlikte *sizde*, *sizlerte* ve *siznite* biçimleri karşımıza çıkmaktadır. Ancak Altun Yaruk'ta kullanılan biçim sadece *siznidedir*. Bu örnek için de AY'ta sadece katmerli çekim örneğine rastlıyoruz.

Çıkma Hâli

Teñrim.. kaltı siznidin burkan kutıña alkış bulmagaınça tip ötünti. (392.16) “Tanrım.. Ne zaman ki **sizden** Buda gücüne kutsama bulamazsam diye arz etti.”

Teñrim siznidin eşidtim. (670.12) “Tanrım **sizden** duydum.”

EUT döneminde *sizdin*, *sizlerdin* ve *siznidin* şeklindedir. *sizdin* dışındaki diğer iki kullanım üst üste ek alarak Türkçe'nin ek dizilimine aykırı bir görünüm vermektedir. Bu yine katmerli zamir çekimi örneğine girmektedir.

Köktürkçe döneminde çıkma hâli eki tam anlamıyla oluşmadığı için bu zamire Köktürkçe döneminde rastlanılmaz. Karahanlı Türkçesinde de çıkma hâli eki almış çokluk ikinci kişi örneği görülmez. Uygur Türkçesinde ise *sizdin*, *sizlerdin* ve *siznidin* biçimleri vardır. Ancak Altun Yaruk'ta sadece *siznidin* örneğine rastlanılmaktadır.

İki ya da daha fazla hâl ekinin üst üste gelmesiyle oluşan örneklere Eski Uygur Türkçesinde ve Altun Yaruk'ta fazlasıyla rastlanılmaktadır. Bir ekli kullanımı olmasına rağmen, üstüne ek almasının dikkat çektiği aşikârdır.

Bu konuyla alakalı A. Von Gabain (Not: 86) bu konuyla alakalı “Uigirica IV” adlı çalışmasında birinci ekin zayıflayarak etkisini kaybetmesi nedeniyle zamanla diğer ekin de getirildiğini vurgulamıştır. Sürekli ilerleme olan dilimizde bazı nedenlerden dolayı değişimlerin olması oldukça tabii bir durumdur. Bir dilde

kuralların çoğu esnek biçimdedir. Bu esneklik nedeniyle ekler birbirlerinin yerine geçebilmekte veya yeni bir dizimle yeni kelimeler oluşturulabilmektedir. Uygurlar döneminde de yeni bir din olan Budizmin kabul edilmesi, kullanılan dil üzerinde bu etkiyi yapmış olabilir. Önceki dönemde kullanılan sözcükler artık eski işlevini taşıyamadığından bu şekilde bir yola başvurulmuş olabilir. Pek çok ağız ve lehçeye ayrılan Türk dilinde görülen değişiklikler gibi bu değişikliği de, Eski Uygur Türkçesi için Budist dönem özelliği olarak kabul edebiliriz.

Ancak her ek yığılması sadece EUT dönemine ait değildir. Köktürkçe ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde de bu çekimler görülebilmektedir. Bu örnekler için yukarı yaptığımız açıklama elbette yeterli olmayacaktır. Burada da Osman Fikri Sertkaya'nın değerli makalesinde belirttiği fikirler oldukça büyük önem arz etmektedir. O.F.Sertkaya (1992: 33-34) "Zamirlerde Katmerli Çekim Üzerine" adlı makalesinde ek yığılmalarını "katmerli çekim" olarak isimlendirmiştir. Bu zamir çekimlerini Moğolca'daki çekimlere benzetmiştir ve bunun "bulaşma"dan kaynaklandığını ifade etmiştir. Uzun zamanlar birbiriyle yakın münasebetleri olan toplumların birbiriyle her alanda etkileşimi olması doğaldır. Dil konusunda da bu iki milletin birbirlerine yeni unsurlar katması oldukça doğaldır. Türkçede bu katmerli çekimin oluşması "mongolizm" etkisiyle gerçekleştirmiştir desek doğru olabilir.

Sertkaya (1992: 34) yine aynı makalesinde bu çekimin "iyelik zamir çekimi" ve "katmerli zamir çekimi" olarak gerçekleştiğini ifade etmiştir. İyelik çekimine örnek olarak aşağıdaki zamiri gösterebiliriz:

Siziñe "size"

Siz+i+n+ge < Buradaki +i eki iyelik III. şahıs eki olarak isimlendirilirken, +n eki ise zamir n'si olarak yorumlanmaktadır.

İligi kaniya siziñe öge yükünü teginür men..(34.13) "İl sahibi kağana (**size**) saygıyla ulaşırm."

Men siziñe kezigçe tüzü tüketi sözleyin..(34.11) "Ben **size** düzenlice hepsini söyleyeyim."

Türk dilinde çokluk 2. şahıs zamiri *siz* iken, Eski Uygur Türkçesinde bu şeklin yanı sıra *siz* zamirinin çokluk ekini almış şekline de rastlanır. *siz* zamiri tek başına çokluğu ifade ettiği halde, üzerine tekrar çokluk ekini almış olması, esasında Türk dilindeki eklerin sıralanış sistemine uygun değildir. Ancak Uygur Türkçesinde

siz zamirine çokluk ekinin eklenmesiyle ortaya çıkan *sizler* şekli, daha çok “saygı” ve “nezaket” ifadeleri için kullanılmıştır. Bu açıklamanın AY’taki örneği aşağıdaki gibidir:

Sizlerniñ “sizlerin” (<siz+ler+niñ)

Edgü edgü tözün teñrilere bo sizlerniñ ötünmiş ötüg ünüzler çın kirtü erür..(194.5)
“İyi ve asil tanrılara **sizlerin** dilediği dualar hakikattır.”

Ötrü sizlerniñ teñridem çoğunuzlar yalınıñızlar tiriniñizler kuvrañızlar asılır üstelür..(194.15) “**Sizlerin** ilahi nurlarınız, alevleriniz ve cemaatiniz çoğalıdır.”

2.1.6 Çokluk Üçüncü Kişi

Yalın Hâl

Olar barça korkup belinlep irak tezdi-ler kaçdılar ::(5.9) “**Onların** hepsi korkup uzaklara kaçtılar.”

Men ötrü olar manga inçe tip tidiler. (10.20) “Benden dolayı **onlar** bana şöyle dediler.”

Olar barmışda kin ötrü men inç boltum tip tidi ::(20.16) “**Onlar** vardıktan sonra ben huzur buldum diye dedim.”

Ötrü olar ürüg uzatı özlüglerig ölürmekdin tudilsunlar ..(22.6) “**Onlar** daima canlı (kalsın) öldürmeyi yasaklasınlar.”

Çokluk üçüncü kişi zamirinin yalın durumu Köktürkçede tam olarak teşekkül etmemiştir. Teklik üçüncü kişi zamiri *ol* yanında bir sayıyla bu zamir ihtiyacı karşılanmıştır. *Olar* zamiri Uygur Türkçesi döneminde meydana gelmekle birlikte Karahanlı Türkçesi döneminde kullanımı devam etmiştir. Ayrıca Karahanlı Türkçesi döneminde *anlar* zamiri de görülmektedir.

İlgi Hâli

Olarınıñ tezmiş-in körüp ol kuotau atlıg beg ötrü olarnı okıyu inçe tip tidi. (5.11)
“**Onların** kaçanını görünce ‘Kuotau adlı bey onları çağırır’ diye dedi.”

Burkan olarnıñ bo ötüglerin eşidü yarlıkap.. ögdi akladı. (91.11) “Buda **onların** bu ricalarını işitip emrederek .. methiyeyi reddetti.”

*Kılınçlarım **olarıñ** teg arısun alkınsun dıñıt kışantı bulsunlar..(139.13)*
“Davranışlarım **onların** gibi arınsın, yok olsun affedilsin ..”

*Öğretinmekde ulatı amtı men **olarıñ** ol antag buyan edgü kılınçlarıña edgülig evrişleriñe artukrak iyin ögirür men sevinür men ..(151.16)* “Öğrenmekten başa şimdi ben **onların** böylesi iyi davranışlarına, iyi tavırlarına çokça sevinirim.”

Çokluk üçüncü kişi zamirinin ilgi hâli eki almış biçimi Köktürkçede tanıklanmamıştır. Karahanlı Türkçesinde kullanımı ise Uygur Türkçesinde kullanılan *olarıñ* ile aynıdır.

Yükleme Hâli

*Kuotau atlıg beg ötrü **olarıñ** okıyu inçe tip tidi. (5.13)* “Kuotau adlı bey **onları** çağırır’ diye dedi.

*Birök kayu adınsıg karşı kılıklarım erser..**olarıñ** idi yaşuru baturu kizlemez men. (107.13)* “Eğer kim eşsiz saray yaratırsa.. **onları** parlatırım, gizlemem.”

***Olardıñ** barça bir yanlıg eksüksüz tolu tükel kıltaçı bolayın ::(116.18)* “**Onları** tamamıyla örfe uygun (eksiksiz) kılayım.”

***Olardıñ** yme biş ajun tıñıg oğlanıña evire teginür men ::(170.22b)* “**Onları** yine beş dünya (?) evladına yöneltirim.”

Çokluk üçüncü kişi zamirinin yükleme hâli eki almış biçimi Köktürkçede tanıklanmamıştır. Uygurcada ortaya çıkan bu zamir *olarıñ* biçimindedir. Sonrasında Karahanlı Türkçesinde devam eden bu kullanım çeşitlenerek *olarıg* biçiminde de karşımıza çıkmaktadır.

Yönelme Hâli

*Bo savıg eşidip men ötrü **olarıka** inçe tip tidim.(8.16)* “Bu sözü işitince ben **onlara** şöylece dedim.”

*Men yene **olarıka** yalbaru inçe tip tidim. (10.11)* “Ben yine **onlara** yalvararak şöylece dedim.”

*Tözünler kızı **olarıka** ayançañ köñülin tapıñu üçün aş içgü ton kedim tölet töşek iglemişdeki ot emde ulatılar. (80.18)* “Efendiler kızı **onlara** saygılı davranmak için yemek, içecek, kıyafet, yatak; hastalandığında ilaç (getirdi).”

Olarka nom nomlayu yarlıkamışları barça bekiz belgüüg adırtlıg közüntiler..(93.4)
“**Onlara** vaaz verip buyrukların hepsini düzgün belirtip, ayırarak hazır bulundurdu.”

Çokluk üçüncü kişi zamirinin yönelme hâli eki almış biçimi Köktürkçe döneminde tanıklanmamıştır. Uygur Türkçesi döneminde ortaya çıkan bu zamir biçimi *olarka* şeklindedir. Karahanlı Türkçesinde kullanımı devam eden *olarka* biçiminin yanında *anlarka* biçimi de görülmektedir.

Bulunma Hâli

Olarta adınları barça igid ezüg titirler tip monçulayu sakınurlar..(385.5) “**Onlardan** başkaları yalancı ve sahte bakarlar deyip böylece düşünütler.”

Yimiş sögüt olarta öñresinte tatıglıg.. tüş yimişler (557.15) “Meyve ağaçları **onlarda** önce hoştur.. meyve yemişler.”

Teñri urıları yme birkerü .. takı yme olarta.. (565.11) “Tanrı oğulları yine hepsi bir arada .. Daha yine **onlarda**.”

Çokluk üçüncü kişi zamirinin bulunma hâli eki almış biçimi Köktürkçe döneminde henüz tanıklanmamıştır. Uygur Türkçesi döneminde ortaya çıkan bu zamir *olarta* şeklinde görülmektedir. Karahanlı Türkçesinde ise -t->-d- değişimi ile *olarda* halini almıştır.

Çıkma Hâli

Çokluk üçüncü kişi zamirinin çıkma hâli eki almış biçimi Köktürkçe döneminde henüz tanıklanmamıştır. Uygur Türkçesinin son evrelerine doğru çıkma hali ekinin tam olarak belirmesiyle *olartın* şekli mevcuttur. Ancak Altun Yarukta bu örneğe rastlanmaz. Karahanlı Türkçesinde ise -t->-d- değişimi ile *olardın* şekli görülmektedir.

2.2 DÖNÜŞLÜLÜK ZAMİRLERİ

Kemal Eraslan (2012: 256-257) EUTG adlı kitabında dönüşlülük zamirlerinin aslında birer isim olduklarını ifade eder. İyelik eki aldıklarında ise zamir, almadıkları takdirde ise sıfat olarak kullanıldığını söylemektedir. Buna rağmen EUT döneminde iyelik eki almadan da zamir olarak kullanıldığını ifade etmiştir.

Zeynep Korkmaz (2014: 398) “Türkiye Türkçesi Grameri” adlı kitabında dönüşlülük zamirlerinin, şahıs zamirlerinin daha da güçlendirilmiş şekilleri olduğunu ifade eder. Bu zamire dönüşlülük denmesinin nedenini işi yine yapanı etkilemesine bağlamıştır. *Kentü* ve *öz* kelimelerinin iyelik eki alarak çekime girdiğini ve bu sırada zamir n’sinin ortaya çıktığını söyler.

Zamir n’si hakkında da çeşitli görüşler olmakla birlikte henüz fikir birliği sağlanmamıştır.

Talat Tekin (2003) “Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine” adlı makalesinde bu eki Ana Altayca dönemine götürmektedir. Ana Altaycada üçüncü kişi iyelik ekinin i(n)* olduğunu vurgulamakta ve zamir n’sinin bunun bir kalıntısı olduğunu söylemektedir.

Kemal Eraslan (2012: 165) EUTG adlı kitabında zamir n’sinin aslında bağlayıcı ünsüz olduğunu ancak zamir çekimlerinde ortaya çıkmasından dolayı zamir n’si adını aldığını söylemiştir. Ayrıca yine aynı eserinde (2012: 166-167) zamir n’sinin Uygur Türkçesindeki kullanım alanlarını şöyle sıralamıştır: 1. İyelik eki ile yönelme hali eki arasında, 2. İyelik eki ile bulunma-çıkma hali eki arasında, 3. İyelik eki ile çıkma hali eki arasında, 4. İyelik eki ile eşitlik eki arasında, 5. İyelik eki ile yön gösterme eki arasında şeklindedir.

Vügar Sultanzade (2014: 103) “Zamir n’sinin Kaynağı Hakkında” adlı makalesindeki açıklamaya göre bu ekin kaynağı nazallıktan kaynaklanmaktadır. Zamir n’sinin üçüncü kişi iyelik eki, aitlik eki ve zamirlerden sonra kullanıldığını, bu durumun ortaya çıkmasında ondan önce gelen eskicil genizsi ünlünün etkisinin olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca böyle ünlüyle biten kelimelere hâl eki getirildiğinde sanki bir n sesi varmış gibi davranıldığını ve bunun sonucunda zamir n’sinin dilimize yerleştiğini ifade etmiştir.

2.2.1 Kentü

Yalın Hâl

Kentü özüm bilmedin yazmış yanlışmış ayığ kılıncımını kentü ökünüp erti. (9.11)
“**Kendimi** bilmeden yaptığım kötü amellerimden dolayı pişman oldum.”

Kuotau atlıg beg eşidip kentü özi barıp ol begke inçe tip sözledi.. (18.8) “Kuotau adlı bey işitince **kendisi** gidip o beye şöylece dedi.”

Kentü *kentü isig özlerin kolurlar erti..(19.15) “Kendi yaşamlarını isterlerdi.”*

Teñriler kentü öz ergüleriñe kirtiler..(31.21) “Tanrılar kendi barınaklarına girdiler.”

Köktürkçe ve Uygur Türkçesi dönemlerinde *kentü* olarak görülen bu zamir, Karahanlı Türkçesi döneminde *kendü* biçiminde karşımıza çıkmaktadır.

Kentü zamirinin yalın hâlde kullanımında dikkat çeken durum sıfat olarak kullanılmasıdır. AY’ta bu kelime yalın durumda iken zamir olarak az kullanılmıştır. Hâl eklerini almasıyla birlikte zamir olarak kullanımı da artmıştır.

Yukarıdaki örneklerde görüleceği üzere *kentü kentü* ve *kentü öz* şeklinde ikileme olarak da kullanılan kalıplara rastlamaktayız. Marcel Erdal (2004: 209-210) bu konuyla alakalı *kentü kentü*, *kentü öz* vb. yapıların kullanılmasını eylemi gerçekleştiren öznenin vurgulanması amacıyla olduğunu belirtmiştir.

Birbirine yakın anlamı hatta eş anlamlı diyebileceğimiz bu iki kelimenin ikileme oluşturmasının temel nedeni anlam bağlantısıdır. İki kelimenin birbirini pekiştirerek, anlamı daha da güçlendirmesi veya durumu daha iyi açıklaması o dönemde böyle bir kullanıma neden olmuş olabilir. Bu ikilemeler anlamı daha da pekiştirirken genelde sıfat yapmak için kullanılır.

İlgi Hâli

Üçünç kentününüñ edgü yultızın birtem üzmiş kesmiş erser..(148.14) “Üçüncüsü kendinin iyi esasını toptan kesmiş ise.”

Ulug yangalar alıp kentününüñ iki oğlanı birle üküş telim kaplarta tolkuklarta ol yañalarka küçi yitmişçe ..(604.5) “Büyük filleri alarak kendinin iki evladıyla birlikte çok sayıda torbayla ve dertle o fillere gücü yettiği kadar.”

Kentününüñ ulug yarlıkançuçı köñüllüg çoğı yalını ugrınta aç bars yigeli titinmedi. (616.11) “Kendinin büyük merhametli gönlünün parlaklığından dolayı o aç kaplan onu yemeye cesaret edemedi.”

Kentü zamirinin ilgi hâli eki almış biçimi Köktürkçe ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde görülmezken Uygur Türkçesinde bu kullanım *kentününüñ* şeklindedir.

Yükleme Hâli

Bu hâl ekiyle Uygur döneminde *kentüni* olarak görülse de AY'ta yükleme hâli ekiyle oluşturulmuş *kentü* zamirine rastlamadık. Ayrıca Köktürkçe ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde de bu kullanım yoktur.

Yönelme Hâli

Bu hâl ekiyle Uygur döneminde *kentüke* olarak görülse de AY'ta yönelme hâli ekiyle oluşturulmuş *kentü* zamirine rastlamadık. Ayrıca Köktürkçe ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde de bu kullanım yoktur.

Vasıta Hâli

*Teñridem altun küvrügler **kentün** etdiler..*(183.19) “İlahi altın davullar **kendiliklerinden** öttüler.”

*Teñridem altunlug küvrügler **kentün** etmeki bo üçmiñ ulug miñ yirtünçi yir suv yumgı tepremeki kamşamakı bolar..* (184.7) “İlahi altın davulların **kendiliklerinden** ötmeleri bu üç bin ulu bin dünya yer ve suyun titremesi bütün bunlar.”

*Yalañuklarınñ bahşısı **kentün** tuymış burkan atı kötrülmiş tip bo on atka tükellig şakımuni atlıg burkan bolgay tip yarlıkadı.* (187.9) “İnsanların öğretmeni **kendisi** aydınlanmış Buda, ismi yükselmiş diyerek ‘bu on isme tam sahip olan (Şakımuni) isimli bey olacak diye hükmetti.”

***Kentün** tuyunmuş kirsiz arıg akıgsız bilge bilig erür ::* (218.8) “**Kendisi** anladığından temiz ve saf kemal sahibidir.”

Kentü zamirinin vasıta hâli eki almış biçimi Köktürkçe ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde görülmezken Uygur Türkçesinde bu kullanım *kentün* şeklindedir.

Yukarıdaki örneklerden de görüleceği üzere *kentü* kelimesi iyelik eki almadan da zamir olarak bu dönemde kullanılmıştır. Aşağıda da *kentü* zamirinin iyelik ekleri ile kullanımı gösterilmiştir. Dikkat çeken husus bu iyelik eklerinin çokluk üçüncü kişi olmasıdır. Çokluk ekiyle kullanılmasının sebebi karşıdaki kişiye gösterilen hürmetten kaynaklanabilir.

İyelik Eki İle Durumu

Kentü zamirinin hâl ekleri dışında iyelik ekli kullanımları da mevcuttur.

Kentüleri “kendileri” (<kentü+leri)

Kentüleri öñre ölürü tüketmiş tınlıglar üçün bo nom erdinig bititsünler okısunlar okıtsunlar..(22.13) “Kendileri önceden öldürmeyi bitirmiş canlılar için bu değerli öğretiyi okıtsunlar.”

Kentüleriñe “kendilerine” (<kentü+leri+n+ke)

Tört törtlüg yavlak yollarıg kentüleriñe beklemiş bolur.. (221.19) “Dört dörtlük düşman yolları kendilerine beklemişlerdir.”

Kentüleriñe ayıg kılınç kılmış tınlıglarka yme yantut yavlak tüş utlı tegürmezler ::(230.8) “Kendilerine kötü amel yapmış canlılara yine de düşerken dokunmazlar.”

Kentü zamirinin iyelik ekleriyle kullanılan biçimleri Köktürkçe ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde görülmezken Uygur Türkçesinde bu kullanımlar yukarıdaki örneklerde mevcuttur.

Kentü zamirinin çoğul ekleriyle kullanılan biçimleri Köktürkçe ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde görülmezken Uygur Türkçesinde kentü zamirinin çoğul eki almış biçimi kentüler şeklindedir. Bu zamir Altun Yarıktta tek örnekte mevcuttur. Buradan yola çıkarak bu zamirin kullanımının yaygın olmadığını söyleyebiliriz.

2.2.2 öz

Yahn Hâl

Ne al altag kılsar men ikileyü tirig öz bolgay ertim..(9.10) “Ne hile yaparsam yeniden kendim dirilecektim.”

Ol yirteki isig öz alımçaları birle turuşur osuglug turur..(18.12) “O yerdeki (kendi) can alıcılarımla ile birlikte savaşıyorum.”

Arıg buyan edgü kılınçlıg isig öz iyin boltular..(21.5) “İyi amelleri kendi istekleriyle yerine getirdiler.”

Tört maharaçlar öz öz kuvragımız birle közünmez et'özün bo nom erdini eyin ederü ..
(408.6) “Dört Maharayalar **kendi** topluluğumuz ile görünmeyen vücudumuzla bu öğreti mücevherine göre takip ederek...”

Köktürkçe, Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesinde bulunan bu zamir her üç yazı dili için de ortaktır ve *öz* biçiminde karşımıza çıkmaktadır.

Kentü örneğinde olduğu gibi *öz* kelimesi de yalın durumda sıfat olarak kullanılmıştır.

İlgi Hâli

Ötünü yene öznüñ ögnüñ kañnıñ buşı idisi başlap nom uguşıntaki tınlıglarnıñ üç üdki özlük ölürmış..(26.10) “Yine hürmetle **kendisini** hakanın sadakasıyla başlayıp dini eserleri (?) yaratıklarının üç zamandaki özünü öldürmüş.”

Bo köñül küçi üze et'öznüñ isig öznüñ edniñ tavarnıñ ürlüksüzin yokın kurugın tuyunıp ::(206.11) “Bu gönül gücü üzerinde vücudun, (**kendi**) yaşamın, mal varlığın geçici boşluklar olup...”

Öz zamirinin ilgi hali eki almış biçimine Köktürkçe örneklerde rastlamamaktayız. Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesinde kullanım ortak olup, *öznüñ* biçimindedir.

Yükleme Hâli

Et'özüg isig özüg esirkemedin erinüksüzin katıglanmış buyanta bo buyan edgü kılınç utar yigedür..(396.9) “(**Kendini**) yaşamını acımadan ve yorulmadan gayretlenip sevap (işlersen) bu iyi amel kazanır.”

Uzun özüg yaşığ bulayın..(505.12) “Uzun (**kendini**) ömrünü yaşayan bulayım.”

Öz zamirinin yükleme hali eki almış biçimine Köktürkçe örneklerde rastlamamaktayız. Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesinde kullanım ortak olup, *özüg* biçimindedir. Ayrıca Karahanlı Türkçesi döneminde *özni* şeklinde de bir kullanım söz konusudur.

Yukarıda görülen *isig öz* kullanımı ‘yaşam’ anlamına gelmektedir ve burada ‘kendi’ zamirinden ziyade ‘kendi yaşamı’ şeklinde yorumlanabilir.

Yönelme Hâli

Alku burkanlar özke adınaguka asıg tusu kılsarlar ::(49.8) “Tüm Budalar **kendilerine** başka başka fayda sağlasınlar.”

İnçip yene öz-ke asıg tusu kılmak erser :: (49.11) “Böylece yine **kendine** başka fayda sağlasın.”

İnçe kaltı ‘engilki nom buşı erser özke adınaguka birle asıglıg titir..(162.15) “Şöyle ki ilk öğreti sadakası ise **kendine** ve başkasına da yararlıdır.”

Törtünç tınlıglarıg özke içermekke tayanıp ::(215.13) “Dördüncü canlılar **kendilerine** (?) dayanarak...”

Öz zamirinin yönelme hali eki almış biçimine Köktürkçe örneklerde rastlamamaktayız. Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesinde kullanım ortak olup, *özke* biçimindedir.

Bulunma-Çıkma Hâli

Özde örükilerniñ basınçın ayınçın özde kodıklarınñ todın uçuzın ayıg ögli yağılarnıñ örletmekin emgetmekin kop ugurın sererler serinürler..(226.11) “**Kendinde** (gördüğü) yüksektekilerin baskısı, aşağıdakilerin aşağılayıcılığı (tavırları) ile düşmanlarının rahatsız edici ve acı verici tüm davranışlarına sabreder.”

İnçip isig özde artmaz tip tidi .. (611.9) “Öylece (**kendisinde**) yaşamında artmaz diye dedi.”

Tüp tüz körür siz tınlıglarıg ::özde togmuş ogulça kızça.. (617.20) “Dümdüz görürsünüz canlıları :: **Kendinde** doğmuş olan oğlanlar ve kızlar(?)...”

Öz zamirinin bulunma-çıkma hali eki almış biçimine Köktürkçe örneklerde rastlamamaktayız. Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesinde kullanım ortak olup, *özde* biçimindedir.

Vasıta Hâli

İsig özün tite üç ertiniğ umug inag tutup üç inag almak buyan edgü kılınçka yitmez .. (178.14) “**Kendin** (canını) terk ederek üç mücevheri, umut kabul edince üç umut iyi davranışa yetmez.”

At kuu bulunç alıñ özin ok kelip kamagka ayaguluk çilteğülük bolgaylar .. (195.20)
“Şan, şöhret ve kazanılan kârlar **kendiliğinden** gelip herkesçe saygıyla karşılanacaktır.”

Özin yaşın üstep ulug çogka yalınka tegürgey biz. (407.14) “**Kendini** (ömrünü) uzatıp büyük derman vereceğiz.”

Özin ök tarıkar .. öz iltirgülük ed tavar erdini yinçü çeç kaş king uçuz bolur .. (412.8)
“**Kendiliğinden** uzaklaşır... Kendisi için istediği mallar, mücevher ve inciler değersizleşir...”

Öz zamirinin vasıta hali eki almış biçimi Köktürkçe ve Uygur Türkçesi dönemleri için ortak bir görünüm sergilemektedir. Bu iki yazı dilindeki kullanımı *özin* şeklindedir. Karahanlı Türkçesi döneminde ise *özün* şeklindedir.

İyelik Ekleri ile Durumu

Öz zamirinin hâl ekleri dışında iyelik ekleri ile de kullanımları mevcuttur.

Teklik Birinci Kişi

Kentü özüm bilmedin yazmış yañılmış ayıg kılınçımni kentü ökünüp erti yitiñsiz titir ::(9.11) “**Kendim** bilmeden yanılarak kötü ameller için pişmanım.”

Bo ayıg kılınçlarıg kentü özüm itlim erser..(134.22) “Bu kötü davranışları ben **kendim** yaptım ise...”

Öz zamirinin teklik birinci kişi iyelik eki almış biçimi Köktürkçe, Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi için ortaktır. Kullanım *özüm* şeklindedir.

Özümde “kendimde” (<öz+üm+de)

Özümde yiglerig körüp küñiledim erser ..(136.12) “**Kendimde** iyi olanları görüp kıskandım ise...”

Özümde yavızlarıg körüp uçuzladım askañçuladım erser ::(136.13) “**Kendimde** kötü olanları görüp küçümseyip alay ettim ise...”

Özümdin “kendimden” (<öz+üm+din)

Özümdin berü umug inag tapıg udug kılur men. (110.13) “**Kendimden** beri umut (görürsem) saygı gösteririm.”

*Tolp nom uguşintakı tınlıglar birle işig **özümdin** berü umug inag tutup :: (137.20)*
“Öğreti soyundan olan bütün canlıları (**kendi**) canımdan da öte umut ve sığınak sayıp...”

Özümin “kendimin” (<öz+üm+in)

*İşig **özümün** yme esirkençsiz .. yene öñre ertmiş..(571.16)* “(**Kendi**) canımın yine cömert... yine önce varmış...”

Özümke “kendime” (<öz+üm+ke)

*...**özümke** yigirmi ulug yaña birtürsün tip yarlıg.. (603.14)* “...**kendime** yirmi büyük fil verdirdin deyip emir..”

Özümnüñ “kendimin” (<öz+üm+nüñ)

*Azu kentü **özümnüñ** ağır ayagımka küvenü.... (101.6)* “Yoksa kendi **kendimin** ağır ayağıma güvenerek...”

Teklik İkinci Kişi

Altun Yaruk'ta teklik ikinci kişi iyelik ekiyle oluşturulmuş zamire rastlanmamıştır.

Özüñin “kendinin” (<öz+ü+ñin)

*Birlekeye ünüp üçüğü negülük titdiñ **özüñin**..(620.3)* “Birlikte çıkıp üçü birlikte nasıl bıraktı **kendinin**...”

*Kentü **özüñin** aşnuça.. ançakaya inç kılğıl.. (636.17)* “(Sen) **kendinin** önceden... Azıcık rahat ol...”

Teklik Üçüncü Kişi

*Kuotau atlıg beg eşidip kentü **özi** barıp ol begke inçe tip sözledi..(18.8)* “(Kuotau) adlı bey işitince **kendi** gidip o beye böylece dedi.”

*İnçip bo <kök> kalık yene **özi** öñsüz belgüsüz titir..(53.15)* “Fakat bu gökyüzü yine **kendi** renksiz ve işaretsizdir.”

*İnçip yene nomlug et'öz yene **özi** öñsüz belgüsüz titirler..(54.1)* “Fakat yine (bu) öğreti **kendi** renksiz ve işaretsizdir.”

Raçaratnaprabası atlıg teŋri teŋrиси burkan kentü özi yarlıkar..(189.16)
“(Raçaratnaprabası) adlı tanrılar tanrısı Buda **kendi** emreder.”

Öziŋe “kendine” (<öz+i+n+ke)

Begniŋ öziŋe tegdükde koyunıntın bir kagda bitig üntürüp maŋa okıdı. (6.7) “Beyin **kendine** vardığımızda koynundan bir kağıt çıkarıp bana okudu. “

Et’özin.. isig öziŋe kavmadın..(630.12) “Vücudun.. **Kendine** (?)”

Öziniŋ “kendinin” (<öz+i+niŋ)

Teŋri teŋrиси burkan kentü öziniŋ öŋre öŋre ajunlartakı çatık kılınıŋların nomlayu yarlıkamış.. (271.9) “Tanrılar tanrısı Buda **kendinden** önce dünyadaki birbirine kenetlenmişlere vaaz vermiş.”

Çokluk Birinci Kişi

Altun Yaruk’ta çokluk birinci kişi iyelik ekiyle oluşturulmuş yalın zamire rastlanmamıştır.

Özümüzdin “kendimizden” (<öz+ümüz+din)

Amtı biz isig özümüzdin berü umug inag tutup parmanular sanınça sınıımız süŋükümüz kop süzük köŋülümüz üze töpümüzni yirke tegirüp... (132a.18) “Şimdi biz **kendimizden** öte umut, destek tutup (havadaki) zerrelere sayısınca uzvumuz, kemiğimiz, tamamen saf gönlümüzle başımızı yere değdirip...”

Amtı ben isig özümüzdin berü inanur biz ontın sıŋarkı kamaŋ burkanlarka kayu neçe üzeliksiz üstünki yig köni tüz tuymak burkan kutın bulu ..(159.4) “Şimdi ben(biz) **kendimizden** daha ötesine inanırız, ön taraftaki tüm Budalara, nasıl daha üstü bulunmayan, üstün, mükemmel, doğru düzmezsek Buda kutsal olarak...”

Özümüzke “kendimize” (<öz+ümüz+ke)

Biz kamaŋun amtı isig özümüzke et’özümüzke ertiŋü ilinmiş yapşınmış biz..(611.12)
“Biz tamamen **kendimize** ve vücudumuza çok bağlanmışız.”

Özümüzni “kendimizi” (<öz+ümüz+ni)

İsig özümüzni kolu turtuŋ erser yme inçip yene amtı seniŋ atıŋka bizni üçün buyan edgü kılınç kılınlar..(20.4) “**Kendimizi** zamana tutundurursak yine böyle, senin adın sayesinde bizi Buda iyi amele sevk eder.”

*Bizî isig özümüzni uladıñız ..(599.1) “Bizim **kendimizi** birleştirdiniz.”*

Çokluk İkinci Kişi

*Böluıklüg nom üze [tolun bütmiş] özünüñ ol..(651.20) “Kısımlı öğreti üzerinde [tamamen bitmiş] **kendinizdir.**”*

Özünüzler “kendinizi” (<öz+ünüñ+ler)

*Bo nom erdinig isig özünüñler tite katıglanıñ küyü küzetü tutuñlar tip <tutuzu> yarlıkadı. (342.18) “Bu öğreti değerli **kendinizi**(canınızı) feda edip koruyun diyerek emretti.”*

Çokluk Üçüncü Kişi

*Törtünç özleri yaşları uzun inç meñilig bolgaylar ..(195.22) “Dördüncüsü **kendileri** uzun, sakın ve rahat olacak.”*

*Yavlak yollarka barguluk ayıg kılınçlarıg kentü özleri kılmañlar yene adınaguka yme ayıp kılurmañlar ::(221.15) “Kötü yollara vardığında kötü amelleri **kendileri** gerçekteştirmezler yine başka ayıp yapmañlar.”*

*Kentü özleri kılmañmaları üze ötrü tört törlüg yavlak yollarıg kentüleriñe beklemiş bolur ::(221.18) “**Kendileri** yapmadıklarından dolayı dört türlü kötü yolları kendilerine beklemişlerdir.”*

*Ol edgü kılınçlarıg bodısatañlar kentü özleri kılmañ üze bo iki törlüg edgü yollarıg kentü özleriñe açmış bolur ::(222.1) “O iyi huylu Budalar **kendileri** yapmañ için iki türlü iyi yol açmışlardır.”*

Özlerin “kendileri” (<öz+ler+in)

*Kentü kentü isig özlerin kolurlar erti ..(19.15) “Kendi canlarını **kendileri** isterler.”*

Özlerinke “kendilerine” (<öz+ler+i+n+ke)

*Bo iki törlüg edgü yollarıg kentü özleriñe açmış bolur ::(222.3) “Bu iki türlü iyi yolları **kendilerine** açmıştır.”*

Özlerini “kendilerini” (<öz+ler+i+ni)

*Özlerini örletdeçi bulgadaçılarka övkelemekin kakımakın basmañları.. (226.8) “**Kendilerine** acı çektiren, rahatsız edenleri yenmeleri...”*

Özlerinin “kendilerinin” (<öz+ler+i+niğ)

Kentü özlerinin inçin mengisin tilemedin..(227.21) “Kendilerinin (?) haz dilemeden...”

Özlerinte “kendilerinde” (<öz+ler+in+te)

Burkanlar özlerinte basakı burkan kutın bultaçı on oruntakı bodısatavlarığ köñüllerin süzüp.. (46.2) “Budalar kendilerinde (?) Buda bulacak on yerdeki Budaları gönüllerinden temizleyip..”

Özlerintin “kendilerinden” (<öz+ler+in+tin)

Emgetdim isig özlerintin öngi adırtım erser ..(135.17) “(Onlara) acı çektirdim ve onları kendilerinden (hayatlarından) ayırdım ise...”

2.1 İŞARET ZAMİRLERİ

İşaret zamirleri genellikle nesnelere işaret yoluyla ifade etmek için kullanılır.

A.von Gabain (1988: 190) “Eski Türkçenin Grameri” adlı kitabında işaret zamirlerinin, üçüncü şahıs zamirlerini işaret ettiğini belirtir. Zaten şahıs zamirlerinden söz ederken üçüncü şahıs olan *ol* zamirini de ele aldık. *Ol* zamiri hem işaret hem de şahıs zamiri olurken, *bu* ve *şu* zamirleri sadece işaret zamirleridir.

Kerim Demirci (2010: 139) “Teorik Bir Yaklaşımla Zamirler” adlı eserinde asıl işaret zamirlerinin *bu* ve *şu* olduğunu ifade etmektedir. Çünkü *ol* zamirinin aynı zamanda kişi zamiri olması bu zamiri karmaşık bir yapıya sokmaktadır.

Zeynep Korkmaz (2014: 402-403) “Türkiye Türkçesi Grameri” adlı kitabında işaret zamirlerini, varlıkları işaret ederek gösteren zamirler olarak nitelendirir. İşaretin zaman ve mekana bağlı olduğunu; *bu* ve *bunların* en yakında, *şu* ve *şunların* biraz daha uzakta, *o* ve *onların* uzakta olduğunu ifade etmektedir.

2.3.1 bo

2.3.1.1 Teklik Şekilleri

Yalın Hâl

Tül tüşep odunmuş teg tiriltüküm bo erür tip tidi ::(16.16) “Rüya görüp uyanmış gibi dirildiğim budur dedi.”

Kılu sözlegü ol :: daranısı bo erür :: (27.24) “Yaparak söyleyendir. Duası budur.”

Bo yme antada takı yitiñsiz tutuñsız alp iş ködüg titir... (51.4) “Bu yine orada erişilmez yiğit iş yaparak...”

Bo biziñ bahşımız şakımunu teñri teñrиси burkan atlıg... (41.11) “Bu bizim öğretmenimiz Şakımunu tanrılar tanrısı adlı...”

Bo zamiri Köktürkçe, Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemleri için ortaktır.

Bo zamiri ET döneminde bu~bo şeklinde değişiklik gösterebilmektedir. O dönemde ünlülerin yazımında bazı eksiklikler olması bu durumu etkilemiş olabilir. Orhun alfabesi, Uygur alfabesi ve Arap alfabelerinde ünlülerin yazımında sınırlı seçenek olduğundan, bu alfabelerle yazılmış bir kelimenin okunma biçimi okuyucunun yorumuna kalmıştır. Farklı kişilerin farklı yorumlamaları olabileceğinden böyle bir ikilik ortaya çıkmış olabilir.

İlgi Hâli

Monuñ küçinte terk tavrak algalı uyur ..(105.2) “Bunun gücünde çabucak alarak adildir.”

Monuñ buyanı aşnuki yirtinçüde tolu yiti erdini urup buşı birmiş buyanta utar yigedür ne üçün tip tiser ..(161.14) “Bunun iyiliği önceki dünyada tamamen yedi mücevher koymuş, sadaka vermiş iyilikten başarılı olur. Ne için denirse...”

Monuñ sanınça ok kalp üdlerke tegi togmak ölmeklig tod tolvı agmak tegrilmeklig emgeklertin ozmuş kutrulmuş bolur ::(419.3) “Bunun miktarınca devir gibi, doğmak ve ölmek kötü yükselmek acılardan kurtulmuş olur.”

Bo zamirinin ilgi hali eki almış biçimi Köktürkçede görülmez. Uygur Türkçesinde ortaya çıkan bu biçim *monuñ* şeklindedir. Karahanlı Türkçesinde ise *munuñya damunuñ* biçimindedir.

Yükleme Hâli

Monı sen bilmiş [kergek] tip monı tidiler ::(8.14) “Bunu senin bilmen gerekir dediler.”

Yene men moni teg agızım beklenip ölmek emgekke tegdim ..(9.7) “Yine ben **bunun** gibi ağzımı bağlayıp acıyla ölmeye ulaştım.”

Moni [monçulayu nomça] adırtlap üze [yarlıkasun] tip montag ötüg [kelti bo] ötüg bitig okıyu ... (15.3) “**Bunu** [bunun gibi öğreti] ayırmak üzere [emretsin] deyip bunca dua [geldi bu] dua kitabı okuyarak...”

Moni monçulayu türe büke kılmış kuratmış kop törlüg tsuy irinçü ağır ayıg kılınçlarımın amtı bökünki bo künte .. (137.3) “**Bunu** bu şekilde dürüp büküp yapmış olduğum çok sayıdaki suçlarımı şimdi, bugünkü bu günde...”

Bo zamirinin yükleme hali eki almış biçimi Köktürkçede *bunu* şeklindedir. Uygur Türkçesi döneminde ise zamir *munı* biçimini almıştır. Burada söz başı /b/ sesinin /m/ sesine dönüştüğünü görmekteyiz. Bu konuyla alakalı V.Sultanzade (2014:100) İçerisinde /n/ ve /ŋ/ seslerini barındıran kelimelerin başındaki /b/ sesinin gerileyici benzeşme ile /m/’ye değiştiğini söylemiştir. Ancak bu durum düzenli değildir. Günümüzde tüm lehçelerde ya da ağızlarda yer almamakla birlikte dağınık bir profil çizer.

Yaptığımız taramada Altun Yarukta *munı* örneğine rastlamadık, bunun yerine *monı* zamiri karşımıza çıkmıştır.

Karahanlı Türkçesinde ise bu zamir çeşitlenmiştir ve *munı*, *munu* ile *bunu* şekillerinde karşımıza çıkmaktadır.

Yönelme Hali

Savlarig moña tegürü okıtdaçı erürü ::(276.4) “Sözleri **buna** ulaşarak öğretecektir.”

Biznide adın kim bolgay moña yaraglıg aş içgü belgürtdeçi ..(611.2) “Bizde başka **buna** yakışan yemek ve içecekleri meydana getirecek...”

Moña yigülük aş içgü .. monı körütüp bodısatav ..(630.8) “**Buna** yemelik yiyecek ve içecek... bunu görerek Buda...”

Bo zamirinin yönelme hali eki almış biçimi Köktürkçedeki örneklerde bulunmamaktadır. Uygur Türkçesinde ortaya çıkan bu biçim *muña* şeklindedir. Ancak Altun Yarukta bu zamir *moña* biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Karahanlı Türkçesi döneminde ise bu zamir *muña* biçimindedir.

Bulunma-Çıkma Hâli

Monta et'öz kodup kişi ajunıta togar ..(6.19) “Bunda vücut koyup kişi dünyasında doğar.”

Monta basa negü küsüşü erser ..(29.19) “Bundan sonra nasıl isterse...”

Monta yme 'eng{R}ilki tınlıglar küsüşinçe ed tavar birmek üze bodu tigma tuyunmak köñülüğ netegin bulurlar. (206.3) “Bunda yine birincisi, canlılar isteyince mal vermek üzere yakmak diye adlandırılan gönlünü nasıl bulurlar?”

Monta yme bodısatavlar 'eng'ilki <kirtgünç erkligke tayanıp> buşı paramıtıg netegin bütürürler ::(215.15) “Bunda yine Budalar ilk ‘dine kuvvetle inanıp’ kurbanlık erdemi neden bitirirler?”

Bo zamirinin bulunma-çıkma hali eki almış biçimi Köktürkçede *bunta* şeklindedir. Uygur Türkçesi döneminde ise sözbaşı /b/>/m/ değişmesiyle bu zamir *munta* şeklinde görülür. Ancak Altun Yarukta bu zamire *monta* olarak rastlamaktayız. Karahanlı Türkçesi döneminde ise bu zamir *munda* şeklindedir.

Çıkma Hâli

Bu zamirin çıkma hali eki Eski Uygurca metinlerinde *muntın* ya da *mundan* şeklinde görülmekle birlikte Altun Yarukta bu örneklerle rastlanılmamıştır. Köktürkçe döneminde *bunta* ike Katrahanlı Türkçesi döneminde ise *mundın* şeklindedir.

Eşitlik Hâli

Tek sen monça monça tınlıglarığ ölürtmişke ol seniñ isig öz alımçılarınıñ ugurında anın seni algalı ıdtılar ::(8.10-11) “Sadece sen bunca canlıları öldürmüşken, senin iyi amellerinin uğurunda seni alarak gittiler.”

Anı negülük monça keç kelürtünüzler ..(13.8) “Onu nasıl bunca zaman sonra getirdiniz?”

Ozdumuz kutrultumuz tip monça sözlep yitrinip bartılar ::(20.14) “Kaçıp kurtulduk diyerek *bunca* söyleyip vardılar.”

Bo zamirinin eşitlik hali eki almış biçimi Köktürkçe döneminde *bunça* şeklindedir. Bu zamir söz başı /b/>/m/ değişmesiyle birlikte Uygur Türkçesi döneminde ise *munça* şeklini almıştır. Ancak Altun Yarukta *munça* şekli yerine *monça* şekline rastlamaktayız. Karahanlı Türkçesi döneminde ise bu zamir *munça* şeklinde kullanılmaya devam edilmiştir.

Katmerli Çekim Hâli

Montada “bundan” (<mu+n+ta+da)

Montada ulatı ol tört maharança tengriler başın ol kamağ ülgüsüz sansız ulug tirin kuvrag tükel bilge biliglig tengri tengrisi burkantın do iduk nomlug yarlıgıg eşidü teginip... (457.13) “**Bundan** başka o dört Maharaya tanrılar başta olmak üzere o bütün sayısız ulu topluluk tam bilgili tanrılar tanrısı Budadan bu kutsal öğretili emri işitip...”

Montada ulatı ülgüsüz .. sansız edgü edremi .. iyin kelgey olarnıñ ..(487.1) “**Bundan** başka nasipsiz ...Sayısız iyi erdemi ...Gönüllü gelecek onların...”

Monçulayu “böylece” (<mu+n+çu+layu)

Anın bizni sini algalı ıdtı monçulayu sav turur ..(7.14) “Bizi ve seni alarak gitti **böylece** söyledi.”

Monı monçulayu nomça adırtlap üze yarlıkasun ..(15.3) “Bunu **böylece** öğreti ayırıp emretsin.”

Monılayu “böyle” (<mu+nı+layu)

Kutrulgalı umagay sen tip monılayu sözleserler ::(10.4) “Kurtularak yapamayacaksın diyerek **böyle** söylerlerse...”

Birök usar monılayu .. bo törüçe yorigalı ..(487.4) “Eğer gücü yeterse **böyle**... Bu törece yaşayarak...”

Montag “böyle” (<mu+nı+teg)

Kimler tegdiler erki tip montag sakınçınızlar tursar ..(2.21) “Kimler ulaştı acaba diyerek **böyle** düşünürler ise...”

Montag tiser men ötrü ol yekler manga inçe tidiler ..(9.14) “**Böyle** dersem o şeytanlar bana şöyle dediler.”

2.3.1.2 Çokluk Şekilleri

Bo zamirinin çokluk şekilleri Köktürkçe döneminde tanıklanmamıştır. Uygur Türkçesi döneminde ise *bular+* şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ancak Altun Yarukta karşımıza *bolar+* şeklinde örneklerle karşılaşmaktayız. Karahanlı Türkçesine baktığımızda ise Uygur Türkçesi gibi *bular+* örneklere rastlamaktayız.

Yahn Hâl

Bolar *ikegünüñ tüşi utlısı ertinü ulug titir ..(21.19)* “**Bunlar**, ikisinin düşünün mükafatı oldukça yücedir.”

Bilge bilig bolar *ikegü barça adırtısız tüp tüz tütdaçı ..(51.8)* “Bilge sahibi, **bunların** ikisinin tümü ayırmadan tamamen tütecek...”

Yirtinçüde edgü kılınçda yorigalı küseser bolar *ançulayu kelmişig erser yme ..(72.2)* “Dünyada iyi ameli arzu ederse **bunlar** böylece gelenler ise yine...”

Bolar *barça [köni kirtü] nomug eşidgeli küseserler ..(72.14)* “**Bunlar** tamamen [gerçek] öğreti işiterek isterlerse...”

İlgi Hâli

İnçip bolarnıñ *küçinte erkinçe tapınça adıra işlegülük iş ködügke tükellig bolmak..(51.10)* “Böylece **bunların** gücüne taparak etraflica çalışılan işe tamamen olan...”

Bolarnıñ *ok küçinte erkinçe tapınça işlegülük iş ködügüg bütürgeli bultukar ::(52.11)* “**Bunların** gücüne taparak etraflica bitirerek buldular.”

Bilmiş kergek bolarnıñ.. igid ezüg çımsızın :: (367.5) “Bilmesi gerekir **bunların**... Yalan ve gerçek olmayan...”

Bolarnıñ *neçe orunları orduları erser ..(425.13)* “**Bunların** nasıl yerleri ve şehirleri ise...”

Yükleme Hâli

Ne için bolarnı *ulug edgü ögli köñül ::(267.10)* “Neden **bunları** ulu, iyi niyetli gönül...”

Bolarnı erkinçe tapınça öritmek bışrunmak erür ::(268.9) “Bunları isteğime göre taparak yükseltmek, olgunlaştırmaktır.”

Bolarnı ok çınınça kirtüsinçe bilteçi çın kirtü tüz bilge biligi bekürü tutup ..(305.15) “Bunları doğruca bilecek olan doğru bilge sağlam tutup...”

Kılıp bolarnı tayanu orun ::(365.7) “Yapıp bunları dayanan yer (?)...”

Yönelme Hâli

Bolarka köni kirtü nomug nomlasun-lar sakınur .. (72.17) “Bunlara doğru öğretiyi anlatsınlar düşünür...”

Kamag<ka> inç meñi birteçi bolarka yinçürü töpün yükünüp ..(440ç.7) “Hepsine huzur verecek bunlara başını eğerek secdeye vararak ...”

Bulunma-Çıkma Hâli

Bolarta öngi sekiz bölük üç üdki savlarig yumgı katı karı okıtdaçı erür..(276.7) “Bunlardan başka sekiz kısım üç vakit sözleri (?) okutacaktır.”

Takı yme bolarta adın ne törlüg küsüşü sakınçı erser ..(447.2) “Yine bunlardan başka ne türlü isteği varsa...”

Bolarta öñi adın kuvragılıg gandarvılar uguşı ..(551.17) “Bunlardan başka toplanan mızıkacılar sınıfı...”

Kamag igke bir yañlıg..bolarta adın neçe erser ..(596.3) “Bütün hastalıklara bir çeşit... Bunlardan başka nasıl ise...”

Çıkma Hâli

Bu zamirin çıkma hali eki Eski Uygurca metinlerinde *bolartın* ya da *bolardın* şeklinde görülmekle birlikte AY’ta bu örneklere rastlanılmamıştır.

2.3.2 ol

Üçüncü tekil kişi zamiriyle kullanımı aynıdır.

Aşağıda verilen zamirler üçüncü teklik kişi ya da işaret zamiri olan ol zamirinden genişleyen zarf ya da edatlardır. Bu kullanımlar genel olarak Uygur

Türkçesine aittir diyebiliriz. Çünkü diğer yazı dillerine (Köktürkçe ve Karahanlı Türkçesi) baktığımızda bu tür kullanımlara rastlamadık.

Katmerli Çekim Hâli

Ançagınça “bu esnada” (<ança+gınça)

Ançagınça ol köl suvı kün çoğı üze çolup sugulup azkaya kalmış erti. (601.8) “**Bu esnada** göl suyu parlaklığı üstünde sakatlanıp kuruyup biraz kalmıştı.”

Ançagınça sapça ikinti buryukı kelip ilig begke tegdi. (624.4) “**Bu esnada** sıraca ikinci kumandan gelip il sahibi beye ulaştı.”

Ançakaya “aynı şekilde” (<ança+kaya)

Öz et’özlerin isig özlerin ançakaya yme esirkemezler .(227.12) “Kendi vücutlarının yaşamını **aynı şekilde** esirgemezler.”

İnçip turup kelmiş azıg ançakaya tıdıp sergürüp ..(242.2) “Öyle durup gelmiş olan azı dişini **aynı şekilde** ayırıp, dayanarak...”

Ançan “aynı şekilde” (<ança+n)

Tüş yimişning kavlanıng tatıgları küçleri..ançan ançan yme yokadur..(558. 7/8) “Düş meyveleri (?) tatları, güçleri... **Aynı şekilde** yine yoktur.”

Ançulayu “böylece” (<ançu+layu)

Ançulayu tavratu iltür erken yol otrasına tegmişçede ol mini iltdeçi yekler inçe tip tidiler..(8.3) “**Böylece** acele ederek iletkenler, yol ortasına ulaştığında o beni götüren şeytanlar böylece dediler.”

Ançulayu yme nom kirtünüñ kirtüsiñe tayanıp kirtüde kirtü bilge biligke tayanıp..(50.6) “**Böylece** yine öğreti doğru hakikata dayanarak doğru bilgeye dayanarak...”

Andıran, antran, antaran “oradan” (<an+dır+an)

Yüküp ançada kin timin andıran öñi yorıp bartılar ..(620.11) “Yükleyip ondan sonra **oradan** başka (yere) yürüyerek vardılar.”

İdiz tag töpüsi üze andıran kodı kemiş-di ..(639.9) “Yüksek dağ tepesi üzerinden (**oradan**) aşağıya inmişti.”

Andırtın, antırdın “oradan” (<an+dır+tın)

Ulug altın küvrügü eşideyin andırtın..(352.1) “Ulu altın davulu işiteyim **oradan...**”

Antag “böylece” (<anı+teg)

Kuvragların köñülünüzlerde antag sakınçınızlar tursar..(2.14) “Toplananların gönüllerinde **böylece** düşünceler olur.”

Anta antag antag sav ünti ::(14.11) “**Böylece** söz çıktı.”

Antag sözcüğüne Köktürkçede rastlamaktayız. Uygur Türkçesinde de kullanımına devam edilen bu sözcük Karahanlı Türkçesinde *andag* şeklinde kullanılmıştır.

Antakaya “hemen” (<anta+kaya)

Ötrü antakaya ok kentünün asankılığ uzun... (34ş.22) “Bundan dolayı **hemen** kendinin sayısız uzun...”

Üninik tikişig ..antakaya ok uyurlar..(98.13) “Sesinin gürültüsü... **Hemen** uyurlar.”

2.3.3 şu/şo

Biraz daha uzaktaki nesnelere ifade etmek için kullanılan ‘şu’ işaret zamirine, Eski Uygurca döneminde nadir olarak rastlansa da AY’ta bu zamire rastlanılmamıştır. Şu zamirine Köktürkçe ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde de rastlamadık.

2.4 SORU ZAMİRLERİ

Talat Tekin (2000: 125) “OTGr” adlı kitabında soru zamirlerinden *kim* zamirinin insanlar için, *ne* ve *negü* zamirlerinin de nesnelere için kullanıldığını ifade etmiştir.

Kemal Eraslan (2012:266) “EUTG” adlı kitabında soru zamirlerinin nesnelere soru yoluyla karşıladıklarını ifade etmiştir.

Soru zamirleri işaret edilmek istenen –şeyi- soru sorarak buldurmaya çalışan zamirlerdir. Bu işaret edilen –şey- canlı ya da cansız bir varlık olabilmektedir. EUT döneminde görülen soru zamirleri diğer zamirlere oranla sayıca daha azdır.

2.4.1 kim

Yalın Hâl

Kim soru zamiri Köktürkçe, Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi için ortak bir kullanıma sahiptir. Ancak AY'ta *kim* zamirini soru zamiri şeklinde tespit edilmedi. Kullanımı genel olarak karşımıza belirsizlik zamiri olarak çıkmıştır. Bir canlıdan söz ettikten sonra o canlının adını söylemek yerine *kim* sözcüğü kullanılarak cümleye devam edilmiştir.

İlgi Hâli

Yme kimniñ evinte törtidin yıñak tam üze bo tört törlüg yaşın iligleriniñ atların öz öz yıñaklarında bitiserler bititserler ol evde yaşın tüşmez yaşa kelmez ::(466.19) “Yine kimin evinde dört taraftan, bu dört türlü il sahiplerinin adlarının kendi etraflarında yazarlarsa o evde ömrün düşmez.”

Kimniñ birök kaçıgları .. tetrü yanluk atkansar .. (595.6) “Kimin yine kaçanları... Ters hata kavrarsan...”

Kim zamirinin ilgi hali almış biçimi Köktürkçe döneminde karşımıza çıkmamaktadır. Uygur Türkçesi döneminde *kimniñ* biçiminde görülmektedir. Karahanlı Türkçesi döneminde ise *kimiñ* şeklindedir.

Yükleme Hâli

Kim zamirinin yükleme hali eki almış biçimi Köktürkçede görülmemektedir. Uygur Türkçesinde *kimni* şeklinde kullanım varken AY'ta örneğine rastlanmamıştır. Karahanlı Türkçesinde ise *kimig*, *kimni* ve *kimi* gibi çeşitli örnekleri vardır.

Yönelme Hâli

Apam birök kimke sansarlıg ... (22.3) “Eğer yine kime ölüm sırası...”

Nomlug etöz erser kimke erser yme tayanmadın turtaçı çın kirtü töz tüp et'öz titir ::(60.16) “Öğreti vücudu kime ise yine dayanmadan durarsa doğru vücuttur.”

Neñ kimke yme iringülük övkelegülük ermez tip .. (228.14) “Kime kızamaz deyip...”

Kim zamirinin yönelme hali eki almış biçimi Köktürkçe döneminde de *kimke* şeklindedir. Karahanlı Türkçesinde *kimke* kullanımının yanı sıra *kimge* kullanımı da mevcuttur.

Eşitlik Hâli

Kim zamirinin eşitlik hali eki almış biçimi Köktürkçe ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde görülmez. Uygur Türkçesi döneminde *kimçe* olan kullanım AY'ta da kullanılmamıştır.

2.4.2 ne

İnsanları karşılayan zamir *kim* iken insan dışında ne kadar canlı ya da cansız varsa, onları karşılayan zamir de *ne* zamiridir. Oldukça geniş anlamlara sahip olan *ne* zamiri Eski Uygur Türkçesinde de aynı şekilde görülmektedir.

Yalın Hâl

Taki ne aytmış kergek bir kün bir tün ulatı üküş telim uzun üdlerde kizleser yaşursar .. (140.21) “Daha **ne** sormuş (olmak) gerek bir gün bir geceden sonra, çok fazla, uzun süre gizlese ve saklasa...”

Ne üçün tip tiser :: (144.18) “**Niçin** denirse.”

Ne üçün tip tiser tıtlıgları öngi öngi üçün kavşikiya birök ertmiş üdki nomlar tıtlıgları küçinte öçser alkınsar.. (145.2) “**Niçin** denecek olursa değişik değişik olduğu içindir, ey Kausika eğer geçmiş çağlardaki öğretiler sebepleri sayesinde yansa, yok olsa...”

Ne üçün turu umaz tip tiser .. (145.13) “**Niçin** devam edemez(ler) denir..”

Ne zamiri Köktürkçe, Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemleri için ortak bir kullanıma sahiptir.

Yönelme Hâli

Ne zamirinin yönelme hâli eki almış biçimi Köktürkçe döneminde *neke* şeklindedir. Bu zamirin Eski Uygurca döneminde yönelme hali eki ile kullanışı *neke* şeklinde olmasına rağmen AY'ta bu zamir örneğine rastlanılmamıştır. Karahanlı Türkçesi döneminde ise bu biçim görülmemektedir.

Bulunma-Çıkma Hâli

Ne zamirinin bulunma-çıkma durumu Köktürkçe döneminde henüz tanıklanmamıştır. Bu zamirin Eski Uygurca döneminde yönelme hâli eki ile kullanışı *nede* şeklinde olmasına rağmen Altun Yaruk'ta bu zamir örneğine rastlanılmamıştır. Karahanlı Türkçesi döneminde de bu biçime rastlanılmaz ancak çıkma hâli eki biçimi olarak *nedin* örneği görülmektedir.

Eşitlik Hâli

Bolarnın neçe oronları ordoları erser .. ol tütsüg barçaka tegip biziñileyü ok tütsüglüg kuşetralar belgürüp .. (425.13) “Bunların **ne kadar** yeri ve sarayı varsa o tütsü hepten ulaşip bizim gibi tütsülü gölgelikler belirip...”

Yirtinçüte tözü yadılıp neçe teñrilerin luularnıñ yeklerniñ .. (426.20) “Yeryüzünde var olan **nice** tanrıların, ejderhaların ve şeytanların...”

Küzetçü neçe tözün yavaş teñriler erserler olar barça biziñileyü ök titip idalap kodgay kemişgeyler. (434.2) “Sorumlusu **ne kadar** soylu tanrılar varsa onların hepsi bizim gibi giderek vazgeçecekler.”

Kayu neçe bar erser kamağ tınlıg oğlanı .. tamuluglar ulatı yılkı pret azunı bara tarıksun. (452.10) “Her **ne kadar** varsa bütün insanları cehennemden ve diğer hayvan açlık ruhu ve varlık şekillerinden tümüye uzaklaştırın.”

Ne zamirinin eşitlik hâli eki almış biçimi Köktürkçe döneminde tanıklanmamıştır. Uygur Türkçesi döneminde *neçe* şeklinde ortaya çıkmakla birlikte Karahanlı Türkçesi döneminde de kullanılmaya devam edilmiştir.

Çokluk Şekilleri

Ne zamirinin çokluk biçimi Altun Yaruk da dahil olmak üzere Köktürkçe ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde karşımıza çıkmamıştır.

Katmerli Çekim Hâli

Neçede “ne zaman” (<ne+çe+de)

Neçede birök men nırvanka kirü yarlıkasar men yme inçip edgü tityük nomlug şasınım öçülmedin alkınmadın şuratu üdke teginçe kedki yirtinçüde serilip turur ..

(164..12) “**Ne zaman** ben Nirvanaya gidersem, böylesi iyi öğretili öğretim yok olmadan, belli olan zamana kadar sonraki dünyaya yerleşirler.”

*Neçede birök bo tütrüm tering yörüglüg nom erdini yitlinser batsar ..(197.17) “**Ne zaman** ki bu keskin yorumlu öğreti mücevheri yitip giderse...”*

Neçeke [tegi] “ne zamana kadar” (<ne+çe+ke)

*Neçeke tegi alkınçsız tüketinçsiz titir .. (163.4) “**Ne zamana kadar** yok olmaz ve tükenmez.”*

*Ulagı sapığı neçeke tegi üzülmemeki kesilmemeki ol ürlüklüg meñü tip titir ::(61.9) “Zinciri **ne zamana kadar** düzelmezse o daimilik kalıcıdır diyerek bakar.”*

Yukarıdaki örneklerde dikkat çeken husus *neçeke* zamirinin *tegi* edatı ile birlikte kullanılmasıdır. Taramasını yaptığımız bu örnek, her zaman *tegi* edatıyla kullanılmıştır. *Neçe* zamiri ‘Ne kadar?’ anlamında kullanılan bir zamir olmasına rağmen hâl eklerini alarak ‘Ne zaman?’ anlamını kazanmıştır. Marcel Erdal (2004: 213) da OTG adlı kitabında *neçe* zamirinin bazı edatlar tarafından yönetildiğini ifade etmiştir.

Kalıplaşmış Şekilde

Türkçede kelimelerin kalıplaşmasında temel neden önceki kelimenin yeterince işlevsel olmamasından kaynaklanır. Kelimenin tam olarak anlamını verebilmesi için kelime sonuna çeşitli ekler getirilir ve ortaya yepyeni bir kelime çıkar. Aşağıdaki örneklerde de *ne* zamirinin sonuna gelen ekler dikkat çekicidir. Genellikle aslî olmayan bu ekler yeni bir gramer şekli meydana getirmiştir. *Ne* zamirinin genişlemesi ile farklı anlamlar içeren yeni soru zamirleri türemiştir.

Neçök “nasıl” (<ne+çök)

*Amtı neçök kılayın tip tidim ..(9.13) “Şimdi **nasıl** yapayım dedim.”*

*Kaltı <neçök> öñre ertmiş üdteki alku ulug bodısataavlarnıñ burkan kutıña katıglanur erken ökünüp bilinip ..(138.16) “Öyle ki **nasıl** geçmiş zamanda bütün ulu Bodısatavaların Buda katına (erişmek için) uğraşırken pişman olup...”*

Ne zamirinin bu biçimi Köktürkçe ve Uygur Türkçesi dönemleri için ortaktır. Karahanlı Türkçesinde ise -ö->-ü- değişimiyle birlikte *neçük* şeklini almıştır.

Neçökin “nasıl” (<ne+çök+in)

Ökünç köñül öritip neçökin erser ..(10.23) “Pişman olan gönül yükselir nasılsa...”

Neçökin yene teñrim ol antag iki öngi yorigda yoridaçı tözünler ogli tözünler kızı bo kamag tınlıglarınıñ kalmış buyan edgü kılınçlarıña iyin ögürgeli boltukar ..(150.5)

“Tanrım yine **nasıl** o öyle iki davranışta davranacak asilin oğlu ve soylu kızı tüm insanların yaptıkları iyi davranışlarından ötürü sevinirle”

Negü “nasıl” (<ne+gü)

*Monta basa negü küsüşı erser..(29.12) “Bundan sonra **nasıl** dilerse...”*

*Tözünüm saña negü kergek tip ayıtgay men ..(544.22) “Efendim sana **niçin** gerekli diye soracağım.”*

Ne zamirinin bu biçimi Köktürkçe, Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi için ortak bir kullanıma sahiptir.

Neteg “nasıl” (<ne+teg)

Aydukda tegdükde neteg kılayın anı maña ayu biriñler tip tiser men ::(10.18)

“Söylenildiğinde ve ulaşıldığında **nasıl** yapayım onu bana (?) şeklinde desem...”

*Özlüg ölürmekniñ ayıg kılınçı neteg ağır erser ..(21.14) “Canlı ölürken kötü ameli **nasıl** ağır ise...”*

Ne zamirinin bu biçimi Köktürkçe, Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi için ortak bir kullanıma sahiptir.

2.4.3 kayu

Kayu zamiriyle alakalı olarak Paşa Yavuzarslan (1993: 310-311) “Anadolu Ağızlarında *ha (*ka) Zamirinin Türevleri” adlı makalesinde Gerard Clauson’un, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish* adlı etimoloji sözlüğünde *kayu* kelimesinin kökünü *ka** zamirine dayandırıldığını ve bu sözcüğü soru zamiri olarak nitelendirdiğini söylemiştir. Aslında sözcüğün *kañu* şeklinde olduğunu ancak *n~y* değişmesiyle *kanı* ve *kayu* şeklinde ayrıldığını ifade etmiştir. Yine aynı çalışmada Bang’in de *kayu* zamirinin etimolojisinin *ka** zamirine dayandırıldığını ifade etmiştir.

Talat Tekin (2000: 278) “OTGr” adlı kitabında *kayu* kelimesinin kökeninin *ka** olduğunu hatta *kanta*, *kantan*, *kaçan* vb. kelimelerinin de kökünün *ka** olduğunu ifade etmiştir. Bu kelimeleri arkaik soru kelimesi olan *ka**’nın çekimli biçimleri olduğunu ileri sürmüştür.

Yalın Hâl

Anın birök **kayu** eligler hanlar bo nom erdinig boşgunsarlar tutsarlar ayasarlar ağırlasalar eşidserler tıñlasalar .. (410.8) “Bunun için **herhangi** bir hakan bu öğretiyi, öğrenip saygı gösterse ve dinlese...”

Kayu eligler hanlar bo nom erdinig süzök kertgünç köñülün eşidür tınlayur erken .. (408.14) “Herhangi bir hakan bu öğretiyi temiz ve imanlı bir gönülle dinlerken...”

*Anı üçün kim kayu toyın şamnanç upası upasanç tört törlüg tirin kuvrag bo nom erdini içinteki arıg sözün eşidü tıñlayu öğretinü bilserler ..(23.13) “Onun için **hangi** rahip, rahibe ve inanan kimseler dört çeşit topluluk (olup), bu öğreti içindeki saf sözü işitip öğretirse...”*

*Üçünç nomlug et’öz kayu erür .. (47.13) “Üçüncü, kutsal vücudu **hangisidir?**”*

Kayu soru zamiri Köktürkçe döneminde tanıklanmamıştır. Ancak *kani* şeklinde bir kullanım mevcuttur. Bu durum bize *n~y* nöbetleşmesini işaret etmektedir. Uygur Türkçesi döneminde ortaya çıkan *kayu* zamiri Karahanlı Türkçesi döneminde kullanılmaya devam edilmiştir.

Yukarıdaki örneklerden görüleceği üzere *kayu* zamirinin yalın durumda kullanımı genelde sıfat tamlaması oluşturmuştur. Buradaki kullanımları da soru sıfatından çok belirsizlik sıfatı şeklindedir. Hâl ekleri aldığı anda zamir olabilmesi de çekime uğramasından kaynaklanıyor olabilir. Bir sözcük çekime uğrarsa kullanım alanı genişlemekte ve kullanıldığı alanın adını alabilmektedir. *Kayu* sözcüğünün akıbeti de bu şekilde olabilir.

Yönelme Hâli

*Ötrü ol ok yene kayuka yme barmaksız bolur ..(375.21) “(Bundan) dolayı yine **hangisinde** varamaz olur.”*

*Birök kayuka yme barmaksız bolsar ..(372.22) “Şayet **hangisinde** varamaz olsa...”*

Kayu zamirinin yönelme hali eki almış biçimi Köktürkçe döneminde görülmemektedir. Uygur Türkçesi döneminde ortaya çıkan bu kullanım Karahanlı Türkçesi döneminde kullanılmaya devam edilmiştir.

Bulunma-Çıkma Hâli

Kayuda ertüklerin bilir siz .. (348.1) “**Nerede** erdiklerini bilirsiniz.”

Kürtüklerte kayuda erser tegmiş yadılmış orunlarta birök ol yir oruntaki iligler kanlar bo nom erdinig süzük kirtünç köñülin eşidser tıñlasar ögser küleser ..(407.2)
“İssız alanlarda **nerede** olursa yayıldığı yerlerde, işte bir yerdeki hakanlar bu mücevher öğretiyi temiz imanlı gönlüyle dinlerse ve överse...”

Teñri yirinte yalañuk yirtinçüsinte kayuda togsar ..(419.19) “Tanrının evinde insanlar yerinde **nerede** doğarsa...”

Kayuda birök padakları üjikleri kalsar unılsar köñüllerinte kelürüp açuk adırtlıg közüntürü tegingey men ::(474.4) “**Hangisinde** şiirler ve heceler kaldıysa, gönüllerinden gelip ayrıntılı gözükerek (oraya) ulaşırım.”

Kayu zamirinin bulunma-çıkma hali eki almış biçimi Köktürkçe döneminde görülmemektedir. Uygur Türkçesi döneminde ortaya çıkan bu kullanım Karahanlı Türkçesi döneminde kullanılmaya devam edilmiştir. Ayrıca Karahanlı Türkçesi döneminde *kayusında* şeklinde bir kullanım da mevcuttur.

Çıkma Hâli

Öz orunlarıntın örü turup kayudın sıñar atı kötrülmüş erser ..(82.17) “Kendi mekanlarından yukarı durup **hangisinden** ulu atı götüren ise...”

Ötrü kayudın yme kelmeksiz bolur ..(375.19) “(Bundan) dolayı **hangisinden** gelmez olur...”

Birök kayudın yme kelmeksiz bolsar ..(375.20) “Şayet **hangisinden** yine gelmez olursa...”

Ol köl suvı kayudın sıñar kelmiş orunun tuta isteyü barıp bir ulug ögüz suvıña tegdi ..(602.3) “O göl suyu **hangisinden** tarafa gelmiş ki (o) mekanı isteyen bir ulu ırmak suyuna ulaştı.”

Kayu zamirinin çıkma hali eki almış biçimi Köktürkçe döneminde yine farklı olmakla birlikte *kantan* şeklindedir. Uygurca döneminde ortaya çıkmış olan *kayudın* biçimi Karahanlı Türkçesi döneminde kullanılmaya devam edilmiştir.

Çokluk Hâli

Kayular ol üç törlüg tözler tip tiser ::(57.6) “**Hangileri** o üç türlü soydur der ise...”

Kayular üç törlüg köñüller tip tiser ::(58.5) “**Hangileri** üç türlü könüller der ise...”

Arıg süzük tip bilmiş kergek kayular ol üç tip tiser ..(74.13) “**Hangileri** o üç der ise, saf ve temiz deyip bilmek gerekir.”

Kayu zamirinin çokluk biçimi Uygur Türkçesi döneminde oldukça az görülmektedir. Bununla birlikte Köktürkçe ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde bu biçime rastlanılmaz.

2.5 BELİRSİZLİK ZAMİRLERİ

Zeynep Korkmaz (2014: 412) Türkiye Türkçesi Grameria dlı kitabında belirsizlik zamirlerini kişileri ve nesnelere belirsiz şekilde temsil eden zamirler olarak tanımlamaktadır. Belirsizlik zamirlerinin aslında sayıca az olduğunu ancak belirsizlik sıfatlarına, soru zamirlerine ve zarflara iyelik eklerinin getirilmesiyle bu zamirlerin çoğaldığını da söylemektedir.

Kemal Eraslan (2012: 270) da EUTG adlı Uygur Türkçesinde kullanılan belirsizlik zamirlerini iyelik eki alan ve iyelik eki almayan zamirler olarak iki grupta toplamıştır.

Belirsizlik zamirleri konusunda EUT dönemi oldukça zengin bir görünüme sahiptir. Gerek Köktürkçe zamanından devam eden zamirler gerekse yeni ortaya çıkan zamirlerle birlikte çeşitlilik oldukça fazladır. Bu çeşitliliğin nedeni, giderek gelişmekte olan Türk dilinin gereksiniminin artmasından kaynaklanabilir. Artan ifadeler yeni sözcüklerin bulunması ihtiyacını doğurmuştur ve böylece her ifade için yeni kelimeler üretilmiştir. Kelimeler anlam açısından birbirine benzese de küçük nüanslarla birbirlerinden ayrılmaktadırlar.

2.5.1 Adın

“başka” (<*ad-ı-n)

*Yene mıntıda **adın** neçe neçe kişilerinñ sansız sakızsız özlüglerig ölümişlerin körtüm ..(9.1) “Yine (?) **başka** nice nice kişilerin sonsuz kişiliklerini ölmüşken gördüm.”*

*Ol nom erdini yene bo tegre **adın** yirte yok ..(18.21) “O öğreti değerlidir yine bunun çevresinde **başka** yerde yoktur.”*

Köktürkçe döneminde görülmeyen *adın* belirsizlik zamiri Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde ortak bir kullanıma sahiptir.

Adınka “başkasına” (<adın+ka)

*Neñ inçip tayanguluk ornı yok üçün anın **adınka** tayaklığın belgürtgeçi ermez. (60.20) “Böylelikle dayanan (?) için **başkasına** destek göstermez.”*

***Adınka** idi ogşamaz .. taglar kanı sumır teg teg ::(451.1) “**Başkasına** benzemez idi dağlar hakanı evrenin merkezine erişerek...”*

Köktürkçe döneminde görülmeyen *adınka* belirsizlik zamiri Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde ortak bir kullanıma sahiptir.

Adınlar “başkaları” (<adın+lar)

***Adınlar** teginğülük tüş et’öz erser ::(45.17) “**Başkaları** ulaşarak (?) vücut ise...”*

***Adınlar** teginğülük timişi erser ..(47.2) “**Başkaları** ulaşarak söylemiş ise...”*

Köktürkçe döneminde görülmeyen *adınlar* belirsizlik zamiri Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde ortak bir kullanıma sahiptir.

Adınları “başkaları” (<adın+lar+ı)

*Olarta **adınları** barça igid ezüg titirler tip monçulayu sakınurlar ..(385.5) “Onlardan **başkaları** tamamen yalancıdır diyerek böylece düşünürler.”*

Köktürkçe döneminde görülmeyen *adınları* belirsizlik zamiri Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde ortak bir kullanıma sahiptir.

Adınlarig “başkalarını” (<adın+lar+ıg)

Asıg tusu kılıp adınlarig edgüke meñike yaratguluk erser antag nom yangın evrilip ..(42.5) “Fayda sağlayıp başkalarını iyiliğe, neşeye (doğru) yaratır ise böylece öğreti çevrilerek...”

Edgü kılınç tınlıglarnıñ adınlarig sögmek tokımak oyamak emgetmek ...(180.22) “İyi amelleri insanların başkalarını azarlamak, dövmek, (onlara) vurmak ve acı çektirmek...”

Köktürkçe döneminde görülmeyen *adınlarig* belirsizlik zamiri Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde ortak bir kullanıma sahiptir.

Adınlarka “başkalarına” (<adın+lar+ka)

Adınlarka korkınçsız köñül buşı birmeklig ıduk nomda üzüksüz ögretig kılınlar .. (22.8) “Başkalarına korkmadan gönül sadakası vererek, kutsal öğretimekini daima öğretsinler.”

İkinti adınlarka tayanıp turguluk töz :(57.9) “İkincisi başkalarına dayanarak aslına dayanarak...”

Köktürkçe döneminde görülmeyen *adınlarka* belirsizlik zamiri Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde ortak bir kullanıma sahiptir.

Adınlarınıñ “başkalarının” (<adın+lar+nıñ)

Şıravasat balıkda erken adınlarınıñ küçin küsünin kısıgarıp kevip ..(31.12) “Sravasti şehirde iken başkalarının gücünü zayıflatarak...”

Udaçı erürler adınlarınıñ korkınçın busuşın kitergeli ..(106.16) “Muktedir olanlar başkalarının korkularını ve sadakalarını uzaklaştırır.”

Köktürkçe döneminde görülmeyen *adınlarınıñ* belirsizlik zamiri Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde ortak bir kullanıma sahiptir.

Adınınıñ “başkalarının” (<adın+nıñ)

Meñileriñe kanımlıg bolup ..adınınıñ ilige adınlar irigiñe suklanmasar ..(411.8) “Eğlencelerine kanıp başkalarının ülkesine ve hakimiyetine aç gözlülük etmese...”

Adınaguda “başkasında” (<adın+agu+da)

Özke özke **adinaguda.. öngin öngin atkanur** ::(364.16) “Kendine ve **başkasında** ayrı ayrı bağlanır.”

Adinaguka “başkasına” (<adin+agu+ka)

Alku burkanlar özke adinaguka asıg tusu kılzarlar ::(49.8) “Tüm Budalar kendine ve **başkasına** fayda sağlasalar...”

Adinaguka asıg tusu kılmak erser ::(49.13) “**Başkasına** faydalı olursa...”

Adinagunun “başkalarının” (<adin+agu+nuñ)

Adinagunun aç kız ig kegente ulatı adalarig emgeklerig tarkartaçı::(210.2) “**Başkalarının** aç kızı hastalıktan başka baskıları ve acıları uzaklaştıracak.”

Adinagunun tavarın küçep almamak ogurlamamak adınların ..(219.23) “**Başkalarının** malını zorlayıp almamak çalmamak başkalarının...”

2.5.2 Alku

“hepsi, herkes” (<alk-u)

Alku nomların tözinte tutulmakları alku barça belgülig bolurlar ::(69.16) “Tüm öğretilerin kökeninde tutulanların **hepsi** bellidir.”

Alku zamirine sadece Uygur Türkçesi döneminde rastlamaktayız.

Clauson (1972: 139) “An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish” adlı çalışmasında alku madde başıyla bu sözcüğün anlamını ‘hep birlikte’ olarak vermektedir.

Alkuda “herkesten” (<alk-u+da)

[yalañuklar turguluk] orunta togup alkuda yig adruk bolayın ::(121.12) “[İnsanların durduğu] yerden (ayrı yerde) doğup **hepsinde(n)** daha iyi ve ayrı olayım.”

Üç uguş yirtinçüdin ünüp alkuda başdınkı yig bolup ..(429.9) “Üç nesil dünyadan çıkıp **herkesten** üstün olarak...”

Alkuda zamirine sadece Uygur Türkçesi döneminde rastlamaktayız.

Alkudın “hepsinden” (<alk-u+dın)

.... Ulug bulıt alkudın.... Yagmur yagıtdaçı ....(34d.51) “Ulu bulut **hepsinden** yağmur yağdıracak.”

*Kutlug ülüglüg edgülig küü atıñız **alkudın** sıñar kötrülmüş erür ::(111.3)* “Kutlu talih, iyilik ve şanlı adınız **hepsinden** tarafa götürülmüş idir.”

Alkudın zamirine sadece Uygur Türkçesi döneminde rastlamaktayız.

Alkuka “hepsine” (<alk-u+ka)

*İnce kaltı ‘eñilki **alkuka** atkanguluk tutyaklıg ..(57.8)* “Öylece kalan ilk (olan) **hepsine** kelepçesiz bağlanan...”

*Amtı men kop ugrın **alkuka** barçaka iyin ögirür men sevinür men ..(123.14)* “Şimdi ben **hepsine** gönüllü olarak sevinirim.”

Alkuka zamirine sadece Uygur Türkçesi döneminde rastlamaktayız.

Alkunı “hepsini” (<alk-u+nı)

Alkunı bilmekke adartdaçı tıdıg adalarıg tarkarıp üçünç [orunka kirürler ::] (73.7) “**Hepsini** bilmeye, zarar verecek engeller kontrol altına alınarak üçüncü [yere girerler].”

*Bilge biligsizde [ulatu] **alkunı** tarkarur kiterürler ::(98.9)* “İrfan sahibi olmayanların **hepsini** uzaklaştırıp götürüler.”

Alkunı zamirine sadece Uygur Türkçesi döneminde rastlamaktayız.

Alkunıñ “hepsinin” (<alk-u+nıñ)

*Umugsuz ınagsız irinçlerig **alkunıñ** ikinti iki elig..(116.23)* “Umutsuz ve dayanaksız sefillerin **hepsinin** ikinci iki eli...”

*Üç yirtinçü içinte ..**alkunıñ** ayagın alır siz ..(495.6)* “Üç yerin içinde **hepsinin** ayağını alırsınız.”

Alkunıñ zamirine sadece Uygur Türkçesi döneminde rastlamaktayız.

Alkugun “hepsi” (<alk-u+gun)

Alkugun yagıg yançmış akıgsız edgüke tegmiş ertiler ..(84.14) “**Hepsi** (?) günah işlemiş, akıcı olmayan iyiye ulaşmış idiler.”

*Öz öz edgü ögli köñülleri üze **alkugun** sevişsünler ..(120.4)* “Kendi iyi ruhlu gönülleri üzerinde **hepsi** sevişsinler.”

Alkugun zamirine sadece Uygur Türkçesi döneminde rastlamaktayız.

2.5.3 Barça

“hepsi” (<bar+ça)

Olar barça korkup belinlep irak tezdiler kaçdılar ::(5.10) “Onların hepsi korkup şaşırarak uzağa kaçtılar.”

Bilge biligleri barça kalısız tüzü tükell tutulurlar ..(38.19) “İrfan sahiplerinin hepsi, eksiksiz şekilde korurlar.”

Barça zamiri Köktürkçe döneminde barı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde ortak olup barça şeklindedir. Karahanlı Türkçesinde barı kullanımı da vardır.

Ferruh Ağca (2015: 88) “Eski Türkçede Varlık ve Yokluk İşaretleyicilerinin (ba:r, yo:k) Gramerleşme Süreçleri” adlı makalesinde barça zamirinin kökenini ba:r sözcüğüne dayandırmıştır. Genel kanı bu olmakla birlikte Köktürkçe döneminde kullanılmış olan barı şeklinin de buradan geliyor olması muhtemeldir. Ba:r sözcüğü +ça eşitlik ekiyle birlikte ‘hepsi,tümü’ anlamını vermektedir.

Barçada “hepsinde” (<bar+ça+da)

Barçada kutlug tityük siz ..(350.5) “Hepsinde kutlu şekilde bağışlarsınız.”

Tört divıpta barçada .. anı alıp tapıntı ..(578.7) “Dört Dvıpa hepsinde onu alarak tapındılar.”

Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde görülmektedir.

Barçaka “hepsine” (bar+ça+ka)

Yivig tizig itig yaratıgka barçaka tükellig bolsunlar ::(119.17) “Gerdanlığın süsüne hepsine tamamen olsunlar.”

Amtı men kop ugrın alkuka barçaka iyin ögirür men sevinür men .. (123.14) “Şimdi ben hepsine gönüllü olarak sevinirim.”

Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde görülmektedir.

Barçanı “hepsini” (<bar+ça+nı)

Barçanı ok belgürtgeli bolur ::(68.14) “Hepsini de belirterek olur.”

Kutlug ülüglüg barçanı tuta tükel tolgurmakı bolur ::(78.20) “Uğurlu ve kısmetli(olan) **hepsini** tutarak tamamen doldurur.”

Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde görülmektedir.

Barçanı “hepsinin” (<bar+ça+nı)

Et’öz til köñül çolmakı ..barçanı bir teg tarıkdı ::(369.1) “Vücut dili gönlünün ıstırabını **hepsinin** ki gibi uzaklaştırdı.”

Tükel bolgay barçanı :: ontın sıñar erigme:: közünür (454.14) “Tümünden olacak, **hepsinin** ön tarafa ulaşanları görünür.”

Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde görülmektedir.

Barçasın “hepsini” (<bar+ça+sı+n)

Barçasın uz kalsınlar ..(487.14) “**Hepsini** kudretli kılsınlar.”

2.5.4 İkegü

“her ikisi” (iki+egü)

Belgürtme et’özli ikegü erser ..(55.4) “Görünen vücut **her ikisi** ise...”

Bo ikegü birle arısar süzülser ::(67.5) “Bu **her ikisi** birlikte temizlense...”

İkegü belirsizlik zamiri Köktürkçe ve Uygur Türkçesi dönemlerinde ortak kullanıma sahiptir. Karahanlı Türkçesi döneminde ise bu zamire rastlamadık.

İkegüdin “her ikisinden” (<iki+egü+din)

İkegüdin öñi kitermek bo tolun bütmiş ..(283.9) “**Her ikisinden** başka uzaklaşan bu bütünlük bitmiş.”

İkegüdin zamiri sadece Uygur Türkçesi döneminde mevcuttur.

İkegüni “her ikisi” (<iki+egü+ni)

Mensizin nom mensizin ikegüni birle bilip ::(223.10) “Boş öğretiyi bensiz şekilde **her ikisi** birlikte bilip...”

Emgetmekin ikegüni barça anşız ked sererler serinürler ::(232.1) “Acılarının **her ikisine** tahammül ederler, sabrederler.”

İkegüni zamirine sadece Uygur Türkçesi döneminde rastlamaktayız.

İkegüniñ “her ikisinin” (<iki+egü+niñ)

İkegüniñ bir yañlıg .. altı kaçığıları birkerü ..(632.5) “Her ikisinin bir çeşit duyu organlarının tümü...”

İkegüniñ zamirine sadece Uygur Türkçesi döneminde rastlamaktayız.

İkegüsi “ikisi” (<iki+egü+si)

Birisi tutsukup ikegüsi korkınçlıg ozar bolur tip monçulayu tüşeyü yatur erken yir tepremeki ..(620.22) “Birisi hapsedilip ikisi korkarak kaçır diyerek böyle rüya görür iken yer kıyıdayarak...”

İkegüsi zamirine sadece Uygur Türkçesi döneminde rastlamaktayız.

2.5.5 Kamag

“hepsi, bütün” (<Erken Far. hamag)

Bo nom erdini başlap elig tümen şlöklüg kamag sanı tört yüz ..(3.23) “Bu öğretiyeye başlayıp hükümdar sayısız beyit hepsi dört yüz...”

Anı körüg kamag kası kadaşı başlap kim ol törüde yığılmış neçe kişiler erti erser ..(5.7) “Onu gören hepsi, kardeşi başlayıp o törede toplanmış ne kadar kişi var ise...”

Köktürkçe ve Uygur Türkçesi dönemlerinde kullanılan *kamag* zamiri esasen sıfattır. Altun Yarukta gördüğümüz *kamag* sözcüğünün bazı kullanımları da sıfat tamlaması içinde geçmektedir. Karahanlı Türkçesi döneminde *kamag* zamiri *kamu* ve *kamug* şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Clauson (1972: 627) “An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish” adlı çalışmasında *kamag* sözcüğünün kökenini Erken Farsçaya dayandırmaktadır. Farsçada okunuşunun “hamag” şeklinde olduğunu ve yazılışında ilk harfinin *x-* olduğunu ancak Orhun ve Uygur alfabelerinde bu harfin gösterimi olmadığı için *kamag* şeklinde kullanıldığını belirtmiştir.

Kamagda “hepsinde” (<kamag+da)

Bo kamagda başdınkı sakıñulüksüz sözlegülüksüz titir ::(50.17) “Bu hepsinde baştaki düşüncesizlik ve söylememeliktir.”

Tüp tüz körteçi kamagda yoridaçı atlıg ertükteg tözüg ::(244.20) “Dümdüz görünen hepsinde yürüyecek süvariler olduğu gibi tamamen...”

Kamagdın “hepsinden” (<kamag+dın)

Kamagdın yig adruk sen ..(495.5) “Hepsinden daha iyi ayrılırsın.”

Kamagdın barça yarutur siz ..(651.4) “Hepsinden aydınlatırsınız.”

Kamagığ “hepsi” (<kamag+ığ)

Kamagığ korkınçsız kıltaçı atlıg daranıg ötünü teginelim tip ötrü inçe tip ötünü tegintiler ::(471.4) “Hepsi korkusuz kılınan süvari ordusu dua ederek isteyelim diyerek ulaştılar.”

Kamagın “hepsi” (<kamag+ın)

Saçılır artayur kamagın.. kaltı yaña tepmiş teg..(552b.8) “Hepsi fil tepmiş gibi artar, saçılır.”

Kamagka “hepsine” (<kamag+ka)

Özin ök kelip kamagka ayaguluk çilteğülük bolgaylar ..(195.21) “Kendiliğinden gelip hepsi katında saygı göreceklendir.”

Kiñürü nomlatıp kamagka yada asıg tusu kilturmuş kergek ::(402.18) “Ayrıntısıyla vaaz verip hepsine (?) fayda sağlaması gerekir.”

Kamagnıñ “hepsinin” (<kamag+nıñ)

Kamagnıñ barça kanturur siz ..(493.7) “Hepsinin tümünü doyurursunuz.”

Kutulu(?) mantılu(?) turur kop kamagnıñ atı mañgalı bolmış ::(681.8) “(?) (?) hepsinin adı saadeti olmuş.”

Kamagunı “hepsini” (<kamag+(u)+nı)

Meñi üze kamagunı bir teg inçkülig meñilig kılı yarlıkasunlar ::(160.10) “Huzur ile hepsini aynı rahat, huzurlu duruma getirip emretsinler.”

Sakınçın kiterip kamagunı bir teg teñ tüz alku emgeklerintin ozgurğalı küsemek erür ::(266.21) “Düşünerek uzaklaşan hepsini aynı acıları gibi kurtulmayı arzu eder.”

Kamagunuñ “hepsinin” (<kamag+(u)+nuñ)

Kamag teñriler kuvragı.. Kamagunuñ bir yañlıg.. kagrulur busanur köñülleri..(560.21) “Bütün tanrılar topluluğunun hepsinin gönülleri üzülür.”

Biz kamagunun oglumuz .. edgükerü inçip ötleüyür ..(565.2) “Biz hepsinin oğlumuz... iyice söyleyip konuşur.(?)”

Kamagun “hepsi” (<kamag+(u)+n)

Kamagun barça bodısataklar yorigında yoridaçı bolsunlar ::(122.4) “Hepsi Budalar yolunda yürüyecek olsunlar.”

Kamagun barça teñri burkan tapa keltiler ..(131.11) “Bütün hepsi Tanrı Budaya doğru geldiler.”

2.5.6 Ulatı

“diğeri” (<ula-t-ı)

Kaz ödirek takıguda ulatı üküş telim özlüglerig ölürip ulug aş içgü kılı ..(4.12) “Kaz, ördek, tavuk ve diğelerini çok sayıda öldürüp yemek ve içecek meydana getirdi.”

Ulatı alku burkanlarig ogatmadın şaşmadın odgurak tuşgay sizler ::(24.20) ‘Diğer bütün Budaları uyandırmadan ve şaşmadan açık şekilde karşılayacaksınız.’

Ulatı belirsizlik zamiri sadece Uygur Türkçesi döneminde karşımıza çıkmaktadır.

Ulatıg “diğerleri” (ula-t-ı+g)

Ulug uzun et’özlüg mahoragılarta ulatıg.. anın amtı olarnu.. teñri teñrиси burkan küçi üze.. yumgı barçanı ayayu.. ötünür. (510.11) “Ulu uzun vücutlu Mahoraggılar da diğeri gibi şimdi onları tanrılar tanrısı Buda gücüne, hepsi saygı göstererek arz ederler.”

Ulatılar “diğerleri” (<ula-t-ı+lar)

Ulatılar üze neçeke tegi uzatı tapınıp udunup ayayu ağırlayrı birle yine sumır tagça erdinilig ..(80.21) “Diğerleri her ne kadar daima tapınıp ve hürmet edip yine Sumeru(evrenin merkezi) dağı boyunca değerli...”

Ulatılarig “diğerlerini” (<ula-t-ı+lar+ıg)

Yakşa ulatılarig sözleyü ..... (25.15) “Şeytan diğelerini söyleyerek...”

Ulatılarınıg “diğerlerinin” (<ula-t-ı+lar+nıg)

*Ogulum şaşığı ogulta **ulatların** yıl ay karşıları bogsun amrilsun ::(686.11) “Oğlum şaşığı **diğerlerinin** saraylarını boğsun ve sakinleştirsün.”*

2.5.7 Birisi

“**birisi**” (<bir+i+si)

***Birisi** tolkakda tınımin altı ..(7.20) “**Birisi** hastalıkta canımı aldı.”*

*Kayusı erser **birisi**.. artuk küçlüğ bolmakdın ..(594.21) “Hangisi ise **birisi**, faza güçlü olmadan...”*

Birisi belirsizlik zamiri Köktürkçe döneminde tanıklanmamaktadır. Bu zamir Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesinde ortak bir kullanıma sahiptir.

Biriçe “**birine**” (<bir+i+n+ke)

*Miñ ülüşinte **birine** yme yitmez ..(156.11) “Bin parçasından **birine** bile yetmez.”*

*Buyan edgü kılınçka öñre sözlegüçi buyan edgü kılınç yüz ülüşinte **birine** yme yitmez .. (177.15) “Bu iyi davranış yüz parçasından **birine** bile yetmez.”*

Birisiniñ “**birisinin**” (<bir+i+si+niñ)

*İçileri tigitle ..**birisiniñ** atı mahabalı ..(629.21) “Ağabeyleri yiğitlerdir ki **birisinin** adı Mahabala’dır.”*

*Et’özi **birisiniñ** amtı erür şarıputrı arhant et’özi ..(643.4) “Vücudu şimdi **birisinin**dir ki Şarıputrı’nın aziz vücudu...”*

2.5.8 İkintisi

“**ikincisi**” (<iki+nti+si)

***İkintisi** ortun oglınıñ atı mahadavı erti ..(608.3) “**İkincisi** ortanca oğlunun adı Mahadava idi.”*

*Bo savıg eşidip ötrü **ikintisi** mahadavı tigin ukunçsuzın inçe tip tidi ..(610.19) “Bu sözü işitince **ötekisi** Mahadava prensi tedbirsizdir diye dedi.”*

İkintisiniñ “**ikincisinin**” (<iki+nti+si+niñ)

*Birisiniñ atı mahabalı ..**ikintisiniñ** atı mahadavı tip .. bo üçegü bir tuşda ..(629.22) “Birisinin atı (mahabala)...**İkincisinin** adı Mahadava’dır deyip... Bu üçüncüsü bir zamanda...”*

2.5.9 Kinki

“sonraki” (<kin+ki)

Kinki tözünlerke ötüg bolsun sadu ::(34.21) “**Sonraki** efendilere dua olsun.”

Kinki bo montag mungadıncıg ıduk on törlüg yorıgları ..(37.5) “**Sonraki** bu bunca fevkalade kutsal on türlü gidişleri...”

Sadece Uygur Türkçesi döneminde rastladığımız *kinki* sözcüğü yukarıdaki örneklerde görüleceği üzere daha çok sıfat olarak kullanılmıştır.

Kinkilerke “sonrakilere” (<kin+ki+ler+ke)

Kinkilerke ulalmakı bolsun sadu edgü ::(344.3) “**Sonrakilere** eklemek iyi olsun.”

Kinkisi “sonraki” (<kin+ki+si)

Kinkisi nom buşı titir ::(162.10) “**Sonraki** öğreti sadakasıdır.”

2.5.10 Üküşi

“hepsi” (<üküş+i)

Kaçan monta et’öz kodsarlar üküşi barça teñri yirinte togup teñriler kuvragı asılır üstelür.(412.15) “Oradan vücutlarını terk ettiklerinde **hepsi** gökyüzünde doğduklarında tanrılar topluluğu artar, çoğalır.”

Üküşi belirsizlik zamiri Köktürkçe, Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi için ortak bir kullanıma sahiptir.

2.5.11 Yumgı, yomgı, yumkı

“hepsi” (<yumug+ı)

Birök alku tınlıg oğlanı birkerü turup yumgı ögserler külerserler ..(114.7) “Başka insan oğullarının **tümünü** övseler.”

Olar barça kalısız yumgı arısun alkınsun dışıt kşantı bulsunlar ::(138.12) “Onlar bütünüyle kalmadan (**hepsi**) silinsin, yok olsun affedilip bağışlansınlar.”

Yumgı belirsizlik zamirine Köktürkçe döneminde rastlanmaz. Uygur Türkçesinde görülen bu zamir *yumgı*, *yomgı* ve *yumkı* gibi çeşitli şekillerde karşımıza çıkar. Karahanlı Türkçesi döneminde ise *yomgı* şekliyle kullanımı görülmektedir.

Clauson (1972: 935) “An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish” adlı çalışmasında yomgı madde başı ile bu sözcüğün anlamını “herkesin ya da her şeyin toplanmışı” olarak açıklamıştır.

SONUÇ

Zamirler yaşamın her anında kullanılan kelimelerdir. Tüm dillerde varlığı bilinen ve çeşitli isimlendirmeler alan bir tür olan zamirin dilimizdeki bir diğer karşılığı ise adıl şeklindedir. Adıl sözcüğü ‘ad gibi’ anlamını bize anımsatmaktadır. Canlı ya da cansız varlıkların yerine kullanılabilen zamirler tam olarak birer ad değildirler. Adların sahip olduğu tüm özelliklere sahip olamadıkları için adların bir alt kategorisi olarak yorumlanabilirler. Yukarıda örnekleri bulunan zamirler, adların yerine geçmek yerine onları işaret etmekte. Anlamsal olarak baktığımızda bir nesnenin yerine diğer bir nesnenin geçmesi nasıl mümkün değilse bir zamirin bir ad yerine geçmesi de mümkün değildir. Nesnelere birbiriyle benzer olabilirler ancak birbirlerinin aynısı değildirler. Bu nedenle birbirinin yerine geçmesi durumu olamaz ve sadece birbirlerini işaret edebilirler. Zamirin tanımını da bu çerçevede “şahıs ve canlı ile cansız varlıkları anımsatan ya da işaret eden sözcük türü” şeklinde açıklayabiliriz.

Zamirin tanımının ardından ele aldığımız Eski Uygur Türkçesi dönemine ait olan Budist öğreti kitabı Altun Yaruk’taki zamirleri incelediğimizde bazı belli başlı özellikler karşımıza çıkmıştır. Bu özellikler şunlardır.

1. Köktürkçe döneminde ‘ben’ olarak kullanılan teklik birinci kişi zamiri genizsileşme nedeniyle ‘men’ halini almıştır.
2. Teklik birinci kişi ‘ben’ ve teklik ikinci kişi ‘sen’ zamirlerinin yönelme hâli eki almasıyla, bu zamirler ince sıradan olma özelliğini kaybedip kalın sıradanlı olmuşlardır. Ben>baña, sen>saña.
3. Teklik ikinci kişi zamiri ‘sen’ hâl ekleri aldığından genellikle –e->-i- değişimiyle birlikte ‘sinte, sinten vb.’ şeklinde görülmektedir.
4. Köktürkçede sadece işaret zamiri olarak kullanılan ‘ol’ zamiri bu dönemde teklik üçüncü kişi zamiri olarak da kullanılmıştır.
5. Teklik üçüncü kişi ya da işaret zamiri olan ‘ol’ zamiri, sadece yalın hâlde bu şekilde görülmektedir. Hâl ekleri aldığı anda ‘an’ şeklinde karşımıza çıkmaktadır. ‘antada, ançakaya, anın vb.’
6. Eklerin üst üste gelmesiyle meydana gelmiş zamirler görülmektedir. Kimi zamirler önceki dönemden gelmekle birlikte çoğu Eski Uygur Türkçesi döneminde meydana gelmiştir. O.F.Sertkaya’nın isimlendirmesiyle

‘‘katmerli zamir çekimi’’ dediğimiz bu örnekler oldukça dikkat çekmektedir. ‘antada, ançaka, mintide, sinitin vb.’ Eklerin üst üste gelmesi ve dizilişi Türk dilinin yapısına ters düşen bir durumdur. Ancak böyle bir görünüm olması Eski Uygur Türkçesinin kendi özgünlüğü şeklinde düşünülebilir. Daha sonrasında Karahanlı Türkçesinde devam eden bu tür örnekler olsa da sonraki dönemlerde bu kullanımlar yok olmuştur diyebiliriz. Günümüzde Yeni Uygur Türkçesinde katmerli zamir çekimine uğramış kelimeler bulunmaktadır. ‘seninde, onuña, uniña’ kelimeleri bunlardan bazılarıdır. Bu kullanımın devam etmesi, katmerli zamir çekiminin Uygur Türkçesine ait bir durum olduğu fikrini desteklemektedir. Budizm dininin benimsenmesiyle genellikle çeviri edebiyatı şeklinde ilerleyen bu dönemde, eserlerin çeviri olması da dikkat çekicidir. Belki de ek yığılmasının nedeni çevirilen kelimenin tam anlamını vermesi amacıdadır. Tek ek kullanılarak kullanılan bir kelime, çevrilen kelimenin anlamını vermiyorsa, anlamı güçlendirme amacıyla bu kullanıma başvurulmuş olabilir. Ancak bu durumun istikrarlı olmaması ve öncesinde böyle bir görüşün olmaması bizi çelişkiye düşürmektedir. Böyle bir düşüncüyü ispatlamak adına elimizde herhangi bir veri bulunmamaktadır. Bu kullanımın sebebi genel görüş itibarıyla Moğolcadan ‘bulaşma’ ya da eklerin işlevini kaybetmesi nedeniyledir. Bize yakın olan fikir ise, Moğolcanın zamir sisteminde böyle bir çekimin olması Türk dilini de etkilemiş olabileceğidir.

7. Çokluk ikinci zamiri olan ‘siz’ kelimesine çokluk +lAr eki getirilmesi de ‘saygı’ ve ‘nezaket’ nedeniyledir. Bu durum AY’ın bir dini kitap olması sebebiyle tanrı-kul ilişkisinin işareti olarak yorumlanabilir.
8. Dönüşlülük zamirleri olan kentü ve öz sözcüklerinin yan yana defalarca kullanılması da dikkat çekicidir. Hemen hemen aynı anlama gelen bu sözcükler ‘kentü kentü, kentü öz, öz öz’ şekillerinde karşımıza ikileme olarak çıkmaktadır. Anlamı daha da güçlendirmek amacıyla kullanıldığını düşünmekteyiz.
9. ‘bo’ işaret zamiri hâl eklerini aldığında yine genizsileşme nedeniyle b->-m değişimiyle birlikte ‘monı, monta vb.’ şekline gelmiştir.
10. Belirsizlik zamirlerinden bazıları sadece Eski Uygur Türkçesi döneminde yer almaktadır. Bu zamirler şunlardır: alku, ulatı ve kinki.

TABLOLAR

KİŞİ ZAMİRLERİ

	Yalın Hâli	Yönelme Hâli	Bulunma Hâli	Çıkma Hâli	Eşitlik Hâli	Vasıta Hâli	İlgi Hâli	Yükleme Hâli	Yön Gösterme Hâli	Katmerli Çekim Hâli
Teklik 1.kişi	men min*	maña	minte	mintin			meniñ miniñ* meneñ*	mini meni*		meniñniñ* mintide* mintedin* minitin*
Teklik 2.kişi	sen sin*	saña	sinte sente	sintin*			seniñ	seni sini		sintide sinide* sinitin*
Teklik 3.kişi	ol	aña	anta anda*	antın andın*	ança	anın	anıñ	anı	añar	antada anıñdın ançada ançaka anıça* ançan* añar*
Çokluk 1.kişi	biz	bizke* biznige	bizte biznide	bizdin*			biziñ bizniñ	bizni		biziñe biznide biznini* bizinte* biziñerü
Çokluk 2.kişi	siz sizler siler*	sizke* sizlerke	sizde* sizlerte*	sizdin* sizlerdin* siznidin			siziñ sizniñ* sizlerniñ	sizni sizlerni silerni*		siziñe sizlerniñ sizlerte* sizini* sizinten*
Çokluk 3.kişi	olar	olarka	olarta	olartın*			olarınıñ	olarını		

DÖNÜŞLÜLÜK ZAMİRLERİ

	Yalın Hâli	İlgi Hâli	Yükleme Hâli	Yönelme Hâli	Bulunma-Çıkma Hâli	Vasıta Hâli	İyelik Ekleri ile Kullanımı
kentü	kentü	kentünüj	kentüni*	kentüke*		kentün	kentüleri kentüleriğe
öz	öz	öznüj	özüg	özke	özde	özin	I.Teklik Şahıs özüm özümde özümdin özümün özümke özümnüj II.Teklik Şahıs özüjin III.Teklik Şahıs özi öziğe öziniğ I.Çokluk Şahıs özümüzdin özümüzke özümüzni II.Çokluk Şahıs özünüzler III.Çokluk Şahıs özleri özlerin özleriğe özlerini özleriniğ özlerinte özlerintin

İŞARET ZAMİRLERİ

	Yalın Hâli	İlgi Hâli	Yükleme Hâli	Yönelme Hâli	Bulunma-Çıkma Hâli	Çıkma Hâli	Eşitlik Hâli	Katmerli Çekim Hâli
bo	bo	Monuğ	monı	moğa	monta	muntın* mundan*	monça	Montada Monçulayu Monılayu Montag
Çokluk Şekilleri								
	bolar	bolarnığ	bolarnı	bolarka	bolarta	bolartın* bolardın*		
ol								ançaginça ançakaya ançan ançulayu andıran antaran antag antakaya
şu								

SORU ZAMİRLERİ

	Yaln Hâli	İgi Hâli	Yükleme Hâli	Yönelme Hâli	Eşitlik Hâli	Bulunma-Çıkma	Çıkma Hâli	Katmerli Çekim Hâlinde	Kalıplamış Durumda
Kim	kim	kimniñ	kimni*	kimke	kimçe*				
ne	ne			neke*	neçe	nede*		neçede neçeke	neçök neçökin negü neteg
kayu	kayu			kayuka		kayuda	kayudın		

BELİRSİZLİK ZAMİRLERİ

	Yönelme Hâli	Bulunma Hâli	Çıkma Hâli	Yükleme Hâli	İlgi Hâli	Çokluk Hâlleri	Katmerli Çekim Hâlinde	İyelik Eki ile Durumu
adın	adınka					adınlar adınları adınlarıg adınlarka adınlarınıg	adınınıg adınaguda adınaguka adınagununıg	
alku	alku	alkuda	alkudın	alkunı	alkununıg		alkugun	
barça	barçaka	barçada		barçanı	barçanınıg			barçasın
ikegü			ikegüdin	ikegüni	ikegününıg			ikegüsi
kamag	kamagka	kamagda	kamagdın	kamagıg	kamagnınıg		kamagunı kamagununıg kamagun	kamagın
ulatu				ulatıg		ulatılar ulatılarıg ulatılarnıg		
birisi	birine				birisiniıg			
ikintisi					ikintisiniıg			
kinki						kinkilerke		kinkisi
üküşü								
yumgı yomgı yumkı								

Açıklama: * işareti ile gösterilen zamirler, Altun Yaruk'ta yer almayan ancak Eski Uygur Türkçesinde bulunan zamirlerdir.

KAYNAKÇA

- Ağca, Ferruh (2015). “Eski Türkçede Varlık ve Yokluk İşaretleyicilerinin (ba:r, yo:k) Gramerleşme Süreçleri”, *Dil Araştırmaları Dergisi* Sayı:15, s.83-101, Ankara.
- Atabay, Neşe & Özel, Sevgi & Kutluk, İbrahim (2003). *Sözcük Türleri*, Papatya Yayıncılık, İstanbul.
- Ay, Özgür (2013). “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kullanılan Dönüştürülük Zamirleri Üzerine”, *Diyalektolog Ağız Araştırmaları Dergisi* Kış-Sayı:7, s.13-30, Uşak.
- Ayazlı, Özlem (2012). *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap (Karşılaştırmalı Metin Yayını)*, Türk Dil Kurumu: 1051, Ankara.
- Bacanlı, Eyüp (2014). “Türk Dillerinin Şahıs Zamirlerinde Düzensizlikler (Irregularities in personal pronouns of Turkic languages)”, *Turcology and Linguistics* Eva Agnes Armağanı, s.43-61, Ankara.
- Banguoğlu, Tahsin (2011). *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 528, Ankara.
- Başdaş, Cahit (2014). “Türkçede Üçüncü Şahıs İyelik Eki ve Zamir n’si”, *The Journal of Academic Social Science Studies* Sayı:30, s.147-161, Elazığ.
- Bilgegil, Kaya, (1984). *Türk Dil Bilgisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Caferoğlu, Ahmet (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Clauson, Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- Choi, Han-Woo (1991). “Ana Altayca İyelik Zamiri *n”, *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, s.191-196, Ankara.
- Demirci, Kerim (2010). *Teorik Bir Yaklaşımla Zamirler*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Devellioğlu, Ferit (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugatı*, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Doğan, İsmail & Usta, Zerrin (2014). *Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı*, Altınpost Yayınları, Ankara.
- Eraslan, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Erdal, Marcel (2004). *A Grammar of Old Turkic*, Leiden-Boston: Brill Handbook of Oriental Studies.

Erdem, Mevlüt (2005). “Zamirler Anlamalı Kelimeler midir Yoksa Görevli Kelimeler mi?”, *Türk Dili Dergisi* Sayı:641, s.444-449, Ankara.

Ergin, Muharrem (1984). *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

Erten, Münir (2008). “Ek Hâlindeki Zamirler Sorunu: İlgî Zamiri, İyelik Zamiri”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, s.218-222, Ankara.

Gabain, Annemarie von (1931). *Uigurica IV*, Phil-ist, Berlin.

Gabain, Annemarie von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Grönbech K., *Türkçenin Yapısı (1995)*. (Çev. Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Hacıeminoğlu, Necmettin (2013). *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Karaağaç, Günay (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*, Akçağ, Ankara.

Karahan, Leyla, (2009). “Türkçede Şahıs ve İşaret Zamirlerinin Yönelme Hâlindeki Genişlemeler”, Ahmet Yesevi Üniversitesi III. Uluslararası Türkoloji Kongresi, s.124-130, Türkistan.

Kaya, Ceval (1994). *Uygurca Altun Yaruk (Giriş, Metin ve Dizin)*, Türk Dil Kurumu Yayınları:607, Ankara.

Kocasavaş, Yıldız (2004). *Türkçede Şahıs Zamirleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Korkmaz, Zeynep (2003). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Korkmaz, Zeynep (2011). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Korkmaz, Zeynep (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 827, Ankara.

Mansuroğlu, Mecdut (1949). “Türkçede Zamir Çekimi”, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, s.511.

Ölmez, Mehmet (1991). *Altun Yaruk III. Kitap 5.Bölüm*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:1, Ankara.

Öz, Aynur (1998). “Güneydoğu (Uygur-Karlık) Grubunda Şahıs Zamirleri”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 38, Sayı: 1-2, s. 479-501, Ankara.

- Özdemir, Hakan (2015). “Nazal Ünlü ve Zamir n’si Üzerine”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, s.134, Malatya.
- Poppe, Nicholas (1955). *Introduction to Mongolian Comparative Studies*, Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Sultanzade, Vügar (2014). “Zamir n’sinin Kaynağı Hakkında”, *Dil Araştırmaları Dergisi* Güz-Sayı:15, s.95-104, Ankara.
- Sertkaya, Osman Fikri (1992). “Zamirlerde Katmerli Çekim Üzerine”, Uluslararası Türk Dili Kongresi, Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 17-37, Ankara.
- Tekin, Talat (2000). Orhon Türkçesi Grameri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tekin, Talat (2014). Orhon Yazıtları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tekin, Talat (2003). “Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine”, Makaleler 1 Altayistik, Grafiker Yayınları, s. 131-138, Ankara.
- Tokatlı, Suzan, (2005). “Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde ‘Ki’, ‘Kim’ Bağlama Edatı ve İlgili Zamirlerinin Zaman ve Kip Eklerine Yüklediği Görevler”, *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, s.133-148, Kırşehir.
- Yavuzarslan, Paşa (1993), “Anadolu Ağızlarında *ha (*ka) Zamirinin Türevleri”, *Türkoloji Dergisi*, s. 309-320, Ankara.

